

บทที่ 6

หมอลำยุคปัจจุบัน

(พ.ศ. 2532 - ปัจจุบัน)

ท่ามกลางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว การปรับตัวของหมอลำก็ดูจะไม่หยุดยั้ง ทำให้เกิดรูปแบบการแสดงของหมอลำแบบใหม่และเริ่มการเสื่อมสลายของหมอลำเก่าแก่ที่เป็นรูปแบบพื้นเมืองดั้งเดิม

หมอลำที่ก่อกำเนิดขึ้นในช่วงประมาณ พ.ศ.2532 มีรูปแบบที่ปรับเปลี่ยนมาจากการลำแบบลำกลอน เป็นลักษณะของการผสมผสานกันระหว่างลำกลอนและลำหมู คนทั่วไปเรียกว่าหมอลำซิ่งหรือลำกลอนซิ่ง

หมอลำซิ่งสามารถเผยแพร่เข้าสู่ตลาดและได้รับความนิยมจากตลาดการจ้างงานอย่างรวดเร็ว ในปัจจุบันอาจถือได้ว่าเป็นหมอลำที่มีส่วนแบ่งในการจ้างงานมากที่สุด เนื่องจากรูปแบบการแสดงที่สนุกสนาน ดึงดูดเร้าใจ ราคาพอเหมาะที่เจ้าภาพสามารถว่าจ้างมาเสพกันได้

ในขณะที่เดียวกันการเริ่มต้นของลำซิ่งก็อาจถือได้ว่าเป็นการเริ่มเสื่อมสลายของลำกลอน เมื่อหมอลำซิ่งเข้ามารูปแบบการแสดงของหมอลำกลอนแบบดั้งเดิมก็เริ่มเสื่อมสลายไปเนื่องจากคนดูไม่นิยม และรูปแบบการลำกลอนเป็นหมอลำที่ทำให้ดูสนุกสนาน เร้าใจ เป็นที่น่าสนใจนั้นยากมาก ต้องอาศัยความสามารถเฉพาะตัวหรือพรสวรรค์ของหมอลำกลอนแต่ละคน รวมทั้งการฝึกฝนและประสบการณ์ที่สร้างสมมาเป็นเวลายาวนานหลายปี

เมื่อหมอลำซิ่งที่มีรูปแบบการนำเสนอที่ต้องการเน้นความสนุกสนาน ไม่ต่างจากหมอลำหมู ทำให้หมอลำหมูต้องปรับเปลี่ยนตนเองเพื่อกระชับให้ดูหรรษา อลังการให้มากกว่าหมอลำซิ่ง เพื่อคงรักษาดตลาดการจ้างงานไว้ให้เหมาะสมกับค่าจ้างที่มีราคาสูงมากกว่าหมอลำซิ่ง

ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม

หมอลำซิ่งเกิดขึ้นในช่วงที่สังคมและเศรษฐกิจของคนอีสานปรับตัวเข้าสู่ยุคการผลิตเพื่อขาย ความผูกพันของคนในระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติและการผูกเสี่ยวเจือจางลง สังคมที่มีการผลิตเพื่อขายย่อมยึดถือในเรื่องของกำไรและขาดทุน การดำรงชีพในชีวิตประจำวันใช้เงินเป็น

ปัจจัยในการแลกเปลี่ยนสิ่งที่เป็นเพื่อการดำรงชีวิต ในขณะที่เดียวกันงานหัตถกรรมในครัวเรือนเริ่มสูญสลายไป¹

ในประมาณปี 2530 เป็นช่วงที่เศรษฐกิจของภาคอีสานเริ่มเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อการขาย โดยมีพืชหลักที่สำคัญก็คือข้าว ปกติคนอีสานในแถบจังหวัดอุบลราชธานีจะบริโภคข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก ก่อนที่จะมีการผลิตข้าวเพื่อขาย ในที่นี้ในแต่ละแปลงจะปลูกข้าวเหนียวมากที่สุด มีเพียงเล็กน้อยจะปลูกข้าวเหนียวดำ(ข้าวกำ) ข้าวเจ้าแดงหรือข้าวเจ้าพันธุ์พื้นเมืองเพื่อใช้ทำขนมจีนในงานเทศกาลบุญหรืองานประเพณี เช่น งานบวช งานขึ้นบ้านใหม่ ในงานแต่งงานไม่นิยมทำขนมจีน เพราะคนอีสานถือว่าขนมจีนจะทำให้ผิวมีผดผื่นและเกิดความวุ่นวายในครอบครัว (ขนมจีนในอีสานเรียกว่าข้าวปุ้น คำว่า ปุ้น เป็นคำที่ไม่ดีและอีกความหมายหนึ่งหมายถึงการปลิ้นจี้ การลักขโมย) ในงานศพก็ไม่นิยมให้มีอาหารที่เป็นเส้น เนื่องจากถือในเรื่องที่ว่าจะทำให้เชื้อสาย(ชุมแซง) ต้องตายติดตามกันไป แต่ขนมจีนเป็นสิ่งที่คนอีสานสมัยก่อนหารับประทานกันได้ยากนอกจากในงานพิธีและต้องเป็นงานพิธีที่เป็นมงคล เพราะขั้นตอนการทำขนมจีนยุ่งยากมาก ซึ่งจะเริ่มตั้งแต่การดำข้าวเจ้าและต้องเป็นข้าวเจ้าแดง ขนมจีนถึงจะเป็นเส้นเหนียวสวยงาม นำข้าวสารมาแช่น้ำไว้ประมาณ 7 วัน ใน 7 วันนี้ต้องหมั่นเปลี่ยนน้ำอยู่เสมอละ 1 ครั้ง โดยต้องระวังไม่ให้ข้าวสารที่หมักแช่น้ำอยู่ถูกผงซักฟอกหรือยาสระผม น้ำที่นำมาแช่ต้องเป็นน้ำจากบ่อน้ำเท่านั้น ถ้าเป็นน้ำฝนหรือน้ำบาดาลจะทำให้ขนมจีนไม่เป็นเส้นขนม แป้งขนมจะเปื่อยยุ่ย เมื่อหมักแช่ข้าวจนได้ที่แล้วก็นำข้าวไปตำป็นให้เป็นแป้งละเอียดให้มากที่สุด เพราะยิ่งทำให้แป้งละเอียดมากเท่าใดจะทำให้เส้นขนมมีการเกาะตัวกันเพิ่มความเหนียวยิ่งขึ้น การดำข้าวให้เป็นแป้งต้องใช้คนตำเป็นจำนวนมาก ซึ่งมักนิยมให้ชายหนุ่มที่แข็งแรงมาช่วยตำ เช่นเดียวกับขั้นตอนการบีบขนมจีนให้เป็นเส้น ขั้นตอนการตำและบีบจะใช้เวลาประมาณครึ่งวันเลยทีเดียว ถ้าทำขนมจีนเพื่อเป็นอาหารในงานบุญ อาจจะด้วยความยุ่งยากดังกล่าวทำให้ขนมจีนไม่ได้จัดเลี้ยงในงานศพ ซึ่งเป็นงานที่จัดขึ้นโดยไม่มีการเตรียมตัวและคงไม่มีเจ้าภาพคนใดมีเวลาและใจเย็นพอที่จะทำขนมจีน เช่นเดียวกับงานแต่งงานซึ่งไม่มีขนมจีนจัดเลี้ยงนั้นอาจจะเนื่องมาจากขั้นตอนการทำยุ่งยากและต้องใช้การเอาใจใส่ คนทำต้องมีฝีมือ มีความชำนาญพอสมควรจึงจะทำขนมจีนออกมาสวย ทำให้การทำขนมจีนถือเป็นหน้าเป็นตา ประกาศถึงความเป็นแม่ศรีเรือน เช่นเดียวกับการทอผ้า การทำ

¹ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, พรพิมล เลิศวิศา วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย กรุงเทพฯ อาทิตตาพริ้นต์ 2537.

ข้าวเฒ่าของผู้หญิงอีสานเลยที่เดียว ถ้าหากขนมจีนที่ทำออกมาไม่สวย ไม่เป็นเส้น คงจะเป็นการ อับอายขายหน้าของแต่ละฝ่ายพอสมควรโดยเฉพาะฝ่ายหญิง²

ข้าวก่ำหรือข้าวเหนียวดำก็ปลูกไว้เพื่อใช้สำหรับงานพิธีโดยเฉพาะในงานบุญและงานที่เป็น มงคล ข้าวก่ำถือเป็นข้าวที่มีความสำคัญมากทีเดียว ข้าวก่ำนิยมนั่งกินเล่นหรือทำขนมประเภท ต่าง ๆ เช่น ข้าวต้มมัด ข้าวต้มผัด ขนมหมก สังขยา ข้าวเหนียวเปียก ความพิเศษและความสำคัญ ของข้าวก่ำนั้น ทำให้มีคำกล่าวถึงว่า “ลูกเขยหล้าเฮ็ดนาข้าวก่ำ” เป็นนิทานที่เล่าในทำนองเปรียบ เปรยถึงเขยหลายเขยอยู่ร่วมบ้านเดียวกัน พ่อตาเมื่อยายให้ทำนาแล้วนำข้าวมาส่ง เพื่อจะพิสูจน์ถึง ความขยันขันแข็งว่าใครเหมาะที่พ่อตาเมื่อยายจะมอบไร่นาและทรัพย์สินไว้ความให้เขยคนใดที่นำ ข้าวมาส่งพ่อตาเมื่อยายได้มากที่สุดจะเป็นคนชนะ เขยคนอื่น ๆ ต่างก็ขยันขันแข็งและนำข้าวมาส่ง พ่อตาเมื่อยายเป็นจำนวนสิบ ๆ เกวียน เขยคนเล็กนำข้าวก่ำมาส่งให้เกวียนเดียวและเอาไปผสมเข้า กับข้าวของเขยคนอื่น ๆ แต่เมื่อนำไปตำและนึ่งแล้ว พ่อตาเมื่อยายก็จะสะดุดตาแต่ข้าวของเขยคน เล็ก เลยยกสมบัติให้เขยคนเล็กไป ข้าวก่ำนอกจากนิยมนำมาเป็นขนมในงานบุญและงานพิธีแล้ว ยัง ถือเป็นข้าวที่ญาติพี่น้องหรือบุคคลที่รักใคร่สนิทสนมกันนิยมนำไปเป็นของฝาก แต่ข้าวก่ำก็ไม่ นิยมปลูกกันมากนัก เนื่องจากเมื่อปลูกใกล้กับข้าวชนิดอื่นแล้วจะทำให้เกสรปลิวผสมกันข้าว ประเภทอื่นจะกลายพันธุ์ ถ้าเป็นข้าวเหนียวธรรมดาจะทำให้ข้าวเป็นสีดำและแข็งไม่น่ากิน จน ข้าวก่ำเป็นข้าวที่คนอีสานจะถนัดในการปลูก โดยมีข้อห้ามว่า “ถ้าใครปลูกข้าวก่ำติดต่อกัน 3 ปี จะเป็นปอบ”³

แต่หลังจากที่มีการปลูกข้าวเพื่อขาย แทนที่คนอีสานจะปลูกข้าวเหนียวมากที่สุด คนอีสาน กลับปลูกข้าวเจ้ามากที่สุด เนื่องจากข้าวเจ้ามีราคาแพงและเป็นที่ต้องการของตลาด ข้าวเหนียวจะ ปลูกแค่พอบริโภคภายในปีนั้นเท่านั้น การปลูกข้าวในลักษณะเพื่อขายทำให้ข้าวพันธุ์พื้นเมืองของ อีสานสูญพันธุ์ไปเป็นจำนวนมาก ในขณะเดียวกันก็มีผลกระทบต่อระบบการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน จากการปลูกข้าวที่ทำเพื่อให้เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนและเหลือเพื่อเป็นทุนเพื่อแลก เปลี่ยนสินค้าและสิ่งของที่จำเป็นในการดำเนินชีวิต ซึ่งลักษณะดังกล่าวจะแต่ละครอบครัวจะทำ นาดตามแรงงานที่ตนเองมีและทะยอยปลูกทั้งข้าวเบาและข้าวหนักพันธุ์พื้นเมือง ระยะเวลาในการ เก็บเกี่ยวจะแตกต่างกัน ทำให้มีการจัดสรรแรงงานที่ใช้เก็บเกี่ยวได้ลงตัวและทันเวลาข้าวสุกและใน

² สัมภาษณ์แม่ใหญ่พวง พิมพ์สุข เมื่อวันที่ 9 กันยายน 2538 ที่บ้านโนนโพน อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี.

³ สัมภาษณ์หมอลำจันทิ แสนสุข เมื่อวันที่ 1 กันยายน 2538 ที่บ้านสร้างมิ่ง อ.ม่วงสามสิบ จ.อุบลราชธานี.

บางช่วงที่ว่างก็สามารถไปช่วยเพื่อนลงแขก เพื่อเป็นการเอาแรงให้เพื่อนหรือญาติมาช่วยเกี่ยวข้าวในที่นาของตัวเอง การทำนาและการเก็บเกี่ยวไม่ได้เสียค่าใช้จ่ายในการจ้างแรงงาน การปลูกข้าวเพียงพอแค่การบริโภค เหลือเป็นทุนสำรองบ้าง ทำให้ชาวนาชายมีเวลาและมีที่ดินว่างพอที่จะปลูกพืชผักชนิดอื่นที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิต ทั้งผักกาด หอม ผักชี กระเทียม มะเขือ พริก พักแพง พักทอง ถั่วฝักยาว ไร่บริโภค และปลูกฝ้ายไว้ทอเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ปอไว้ฟั่นเชือก ปลูกหม่อนไว้เลี้ยงไหมและระหว่างรอการเก็บเกี่ยว ชาวนาชายก็จะลงมือทำเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน ซึ่งส่วนมากทำจากไม้ไผ่ เช่น เจิง(ใช้ร่อนเวลาดำข้าว) กระด้ง กระจาด กระบุง ตะกร้า กระติบ หวดและเครื่องมือสำหรับดักสัตว์ เช่น ไซ(ใช้ดักปลา) แงบ(ใช้ดักกบ) คู่มุ่ สถานแห⁴ ส่วนผู้หญิงในระหว่างที่รอการเก็บเกี่ยวจะนำฝ้ายมาปั่นเป็นเส้นใยเก็บไว้ทอหลังฤดูเก็บเกี่ยวไปหาต้นกกมาทอเสื่อ ซึ่งการดำเนินชีวิตของชาวนาอีสานในสมัยนี้ อยู่ในยุคเศรษฐกิจแบบการผลิตเพื่อยังชีพ มีการปลูกพืชที่หลากหลาย ซึ่งจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตและใช้พืชที่ปลูกไว้เป็นทุนเพื่อการแลกเปลี่ยนในสิ่งที่ตนเองผลิตไม่ได้ ชาวนาไม่มีเงินแต่ไม่มีหนี้สิน ในระยะนี้เงินไม่ใช่ปัจจัยหลักในการดำเนินชีวิต ความแตกต่างของชนชั้นในหมู่บ้านแทบไม่มี จะมีบ้างก็เพียงครอบครัวของข้าราชการ ซึ่งส่วนมากก็คือครู แต่ครูเหล่านี้ก็คือลูกหลานของชาวบ้าน⁵

ประมาณปี 2530 ด้วยการคมนาคมที่สะดวกและมีถนนตัดเข้าสู่หมู่บ้านตามหมู่บ้านที่ห่างไกลเริ่มมีไฟฟ้าและน้ำประปา ถนนและไฟฟ้านำมาซึ่งความเจริญและวัฒนธรรมแบบคนเมืองเข้าสู่หมู่บ้าน ชาวบ้านเริ่มต้องการเครื่องอำนวยความสะดวก ทั้งเพื่อความบันเทิง ความสะดวกสบาย และแสดงถึงหน้าตาและฐานะของคนในชุมชนไปในตัว ชาวนาเริ่มต้องการหม้อหุงข้าว ทั้งที่ความจริงครอบครัวบริโภคข้าวเหนียว ต้องการดูเย็นไว้แช่น้ำดื่มแทนตู้มน้ำ มีพัดลม มีโทรทัศน์สีไว้ดูหนังดูละครและรายการเพลงสดจริงมีวีดีโอเพื่อจะได้เช่าม้วนหนังมาชมได้ตามต้องการ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีความแพงเมื่อเทียบกับรายได้ของชาวนาที่มีรายได้เพียงไม่กี่หมื่นบาทจากการปลูกข้าวเพื่อขายในแต่ละปี เมื่อชาวนาต้องการสิ่งของฟุ่มเฟือยเหล่านี้ ชาวนาจึงเริ่มผลิตเพื่อการขายมากขึ้น ซึ่งการผลิตเพื่อการขายนั้นต้องใช้เงินเป็นต้นทุนสูง เงินที่นำมาลงทุนนั้นนำมาจาก การกู้ยืมจาก

⁴ สัมภาษณ์นายบัว อุณพันธ์ เมื่อวันที่ 5 เมษายน 2540 ที่ ต.เปือย อ.เลืออำนาจ จ.

อำนาจเจริญ.

⁵ สัมภาษณ์พ่อใหญ่เครื่อง วิริยะภาพ เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2539 ที่ ต.สร้างมิ่ง อ.ม่วงสามสิบ จ.อุบลราชธานี.

สถาบันการเงินของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นสหกรณ์การเกษตร ธนาคารการเกษตรและสหกรณ์ หักยืมมาจากญาติพี่น้องหรือคนที่คุ้นเคยกัน บางรายก็ไปยืมมาจากนายทุน⁶

ชาวนาเกือบทุกหลังคาเรือน ในแต่ละหมู่บ้านที่มีที่ดินเป็นของตนเองจะเป็นหนี้ ธ.ก.ส. (ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์) การให้กู้ยืม ธ.ก.ส.จะให้นำเอาโฉนดที่ดินไปจำนำ ชาวนาก็จะทำนา ในแต่ละปีถ้าปีใดได้เงินน้อยก็ให้แค่เพียงดอกเบี้ยแล้วค่อยทยอยส่งไปเป็นปี ๆ ไปจนกว่าจะหมดเงินที่กู้ยืม ถ้าใครใช้หนี้ได้ตามเวลาที่ ธ.ก.ส. กำหนดระยะเวลาให้ ธ.ก.ส. ก็จะเปิดโอกาสให้กู้ยืมในวงเงินที่มากขึ้นกว่าครั้งแรก เช่น ในระยะแรกให้ยืมเงินจำนวน 50,000 บาท ระยะเวลาในการชดใช้ 3 ปี ปีแรกใช้เป็นจำนวน 10,000 บาท พร้อมดอกเบี้ย ปีที่ 2 ใช้ 20,000 บาท พร้อมดอกเบี้ย ปีที่ 3 ใช้จำนวน 20,000 บาท พร้อมดอกเบี้ย เมื่อใช้เงินหมดในปีสุดท้าย ซึ่งจะชดใช้ให้เสร็จสิ้นประมาณเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี ธ.ก.ส.ก็จะปล่อยเงินกู้ให้ในจำนวนที่มากขึ้น โดยมีโฉนดที่ดินเป็นหลักทรัพย์ประกันเงินกู้เช่นเดิม จนคนที่อยู่ในชนบทมักจะพูดล้อเล่นกันเสมอว่า “ฝนตกอยู่แต่ในเมืองเพราะมีที่นาเยอะ” (โฉนดที่ดินที่เก็บไว้ที่ธนาคารในเมือง)⁷

การเป็นหนี้ ธ.ก.ส. และหนี้เงินกู้ธนาคาร ทำให้เกษตรกรมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องหาเงินมาเพื่อชดใช้หนี้ เงินจึงเริ่มเข้ามามีบทบาทในชีวิต จากการผลิตเพื่อยังชีพผลิตพืชผลหลายชนิด จากการทำมาหากิน เปลี่ยนมาเป็นการทำมาค้าขาย เร่งเร้าให้มีการผลิตเพื่อการขายมากยิ่งขึ้น การปลูกข้าวเพื่อเก็บไว้เพื่อยังชีพและเก็บเพื่อแลกเปลี่ยนสิ่งของ ชาวนาจะขยายพื้นที่ในการทำนาปลูกข้าวมากขึ้น พันธุ์ข้าวที่ปลูกก็คือข้าวเจ้าซึ่งมีราคาแพง ข้าวเหนียวจะปลูกจำนวนแค่พอบริโภคในครัวเรือน การมีข้าวเก็บไว้ในจำนวนที่จำกัดทำให้วัฒนธรรมบางอย่างของชาวบ้านเริ่มเลือนหายไป คนอีสานในวัฒนธรรมการผลิตเพื่อการยังชีพ เวลาแช่ข้าวเหนียวในน้ำ (หม่า) เพื่อหนึ่งจะพูดสั่งสอนลูกหลานว่า

“หม่าส่วนหนึ่งไว้เสียดบุญเฮ็ดทาน ส่วนที่สองให้พอกินในเฮือน ส่วนที่สามไว้ให้ญาติพี่น้องมากินข้าวนา ส่วนที่สี่ไว้ยามเลี้ยมยาม”⁸ แ่ข้าวส่วนที่หนึ่งไว้เพื่อทำบุญ ทำทาน การทำบุญ คนอีสานในตอนเช้าจะลุกนั่งข้าวให้สุกก่อนพระบิณฑบาต ชาวชนบทจะนำข้าวเหนียวหนึ่งมาใส่บาตรทุกเช้า ในวันพระชาวบ้านก็นิยมไปทำบุญที่วัด การทำทานก็หมายถึงการให้ทานแก่สัตว์ และคนที่เดินทางไปค้าขายในหมู่บ้านที่คนอีสานเรียกว่าพวกนายฮ้อย คนถิ่นอื่นที่เดินทางมาหาขอข้าวหรือคนที่เดินทางไกลมาเพื่อเยี่ยมญาติ คนเหล่านี้จะพักอยู่ที่วัดและมาขอข้าวชาวบ้านเพื่อเป็น

⁶ สัมภาษณ์นายบัว อุณพันธ์ อ่างแก้ว.

⁷ เพิ่งอ่าง.

⁸ สัมภาษณ์หมอลำจันทิ แสนสุข อ่างแก้ว.

อาหารเย็น ส่วนอาหารเช้าจะอาศัยอยู่กินกับอาหารที่เหลือจากพระ ข้าวส่วนที่สองก็จะดูสมาชิกในครัวเรือนว่ามีจำนวนมากหรือน้อย ส่วนที่สามเมื่อญาติพี่น้องมากินข้าวเช้า สมัยก่อนการที่ญาติพี่น้องทั้งที่เป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ไปเล่นไปคุยกันแล้วอยู่กินข้าวปลาด้วยกันถือเป็นเรื่องปกติ เพราะข้าวปลาอาหารได้มาจากการหากินไม่ได้มาจากการซื้อหาด้วยเงิน ส่วนที่สี่หมาไว้เพื่อเลี้ยงมาเยี่ยมคนอีสานถือว่าลูกผู้ชายต้องเป็นคนทีกว้างขวาง มีเลี้ยวหรือเพื่อนฝูงเป็นจำนวนมาก ซึ่งจะแะมากอยเยี่ยมเยือน ซึ่งคนที่เป็นเลี้ยวก็ต้องเตรียมการพร้อมคอยต้อนรับอยู่ตลอดเวลา⁹

ในยุคปัจจุบันที่คนอีสานเก็บข้าวไว้เพื่อบริโภคจำนวนจำกัด ทำให้ข้าวเป็นสิ่งที่มีความแตกต่างจากการทำมาหากิน ซึ่งข้าวเป็นสิ่งที่มีความแต่ไม่มีราคา อาหารการกินก็ได้มาจากการซื้อด้วยเงิน คนอีสานจึงนึ่งข้าวและทำอาหารจำนวนจำกัด ถ้ามีใครมากินข้าวด้วยซึ่งก็หมายถึงรายจ่ายค่าอาหารเพิ่มขึ้น¹⁰

การผลิตเพื่อขายทำให้วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าวและการเกษตรบางอย่างได้หมดไป การเริ่มฤดูกาลทำนาจะเริ่มในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ชาวนาจะเริ่มไปแขกนา ซึ่งก็คือการนำเอาปุ๋ยคอก ใบไม้ ไปใส่ที่นาเพื่อเป็นการเอาฤกษ์เอาชัย หรือบางรายอาจไถนา และในระหว่างนั้นชาวบ้านจะเริ่มไปนาเพื่อนำปุ๋ยคอก ใบไม้ ไปใส่ที่นา ซ่อมคันนาและปั้นคันนาใหม่ เริ่มการไถคะเมื่อมีฝนตกในประมาณหลังประเพณีสงกรานต์ เริ่มเดือนหกชาวบ้านจะรวมใจกันหาไก่หาหมูเพื่อไปเลี้ยงปู่ตาหรือเจ้าปู่ เพื่อเป็นการบอกกล่าวให้เจ้าปู่คุ้มครองให้หมู่บ้านอยู่เย็นเป็นสุข ช่วยขจัดสิ่งที่ไม่ดีไม่งามที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านและบอกกล่าวให้เจ้าปู่ช่วยคลี่คลายให้หมู่บ้านมีฝนตกต้องตามฤดูกาล พืชพรรณอุดมสมบูรณ์และเป็นการเสี่ยงทายความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณในหมู่บ้าน โดยดูจากความโค้งยาวของไถ¹¹ ในช่วงฤดูเก็บเกี่ยวเมื่อชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวมารวมกันไว้ที่ลานก็จะมีการทำขวัญพระแม่โพสพ เพื่อเป็นการเรียกขวัญข้าวให้มารวมกัน เมื่อจะเริ่มนวดข้าวก็จะจัดพิธีปลงขวัญข้าว นวดข้าวเสร็จก็จะจัดพิธีทำบุญอุทิศส่วนก่อนการขนข้าวขึ้นยุ้งฉางเพื่อเก็บข้าวไว้บริโภค ซึ่งในสมัยนั้นการทำนาจะใช้แรงงานจากคนและสัตว์ เริ่มตั้งแต่การไถนา การปักดำ การเก็บเกี่ยวข้าว ตลอดจนการนวดข้าว เมื่อมาถึงยุคที่ใช้เครื่องจักรช่วย เช่น รถไถนา รถสีข้าว (รถนวดข้าว) ทำให้ประเพณีที่เกี่ยวกับข้าวเริ่มหายไปเพราะในปัจจุบันชาวบ้านไม่ได้สร้างลานไว้

⁹ อ้างแล้ว.

¹⁰ สัมภาษณ์นายสมชัย สายพฤกษ์ เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม 2539 ที่ ต.หนองสาหร่าย อ.ม่วงสามสิบ

จ.อุบลราชธานี.

¹¹ เพิ่งอ้าง.

เพื่อเก็บข้าว (ลานข้าวทำในที่สูงหรือที่นา โดยการคายหญ้าและขังข้าว นำข้าวใหม่มาผสมน้ำ เกลาปหล่อให้แห้ง จึงนำมัดข้าวมากองรวมกันให้เป็นระเบียบ ซึ่งจะเรียกว่าลอมข้าว ซึ่งการกองรวมกันไว้เป็นเวลานานทำให้เป็นการตากข้าวไปในตัว) ในปัจจุบันชาวบ้านจะซื้อตาข่ายที่ตาละเอียดๆ มาเย็บติดกันเป็นผืนขนาดใหญ่เป็นที่เก็บมัดข้าว ไม่มีการนวดข้าว(การนวดข้าวจะทำในเวลากลางคืนเพราะเป็นเวลาที่อากาศเย็น ผืนคายข้าวจะไม่ทำให้เกิดการคันเหมือนในเวลากลางวัน ซึ่งกลางวันชาวบ้านก็เก็บเกี่ยวข้าวไปตามปกติ) การนวดข้าวถูกแทนที่ด้วยเครื่องสีข้าว(เครื่องนวดข้าว) มัดข้าวถูกส่งเข้าเครื่องแยกข้าวเปลือก ออกจากฟางข้าว ข้าวเปลือกจะนำกระสอบมารองแล้วมัดไว้รวมกัน เตรียมขนขึ้นยังฉางได้ในทันทีที่เสร็จการนวดข้าว การนวดและขนข้าวขึ้นยังฉางใช้เวลาประมาณครึ่งวันก็เสร็จสิ้น ในขณะที่การนวดข้าวด้วยแรงงานคนในสมัยก่อนใช้เวลาเป็นแรมเดือน¹²

ในบางรายไม่ได้ขนข้าวขึ้นยังฉางด้วยซ้ำแต่ขนข้าวไปขายที่โรงสีข้าว ชาวนาที่ไม่มีความจำเป็นต้องใช้เงินอย่างเร่งด่วน จะทำสัญญาขายฝากกับโรงสีข้าว โดยมารับเงินเมื่อมีความจำเป็นต้องใช้เงินหรือรู้สึกพอใจกับราคาข้าวในขณะนั้น แต่ส่วนมากชาวนาจะขายขาดให้กับโรงสี เนื่องจากความจำเป็นในการใช้เงินเพื่อนำไปใช้หนี้สิน มีชาวนาจำนวนไม่น้อยที่ไปยืมเงินนายทุนมาลงทุนในการทำนา โดยมีสัญญาซึ่งส่วนมากเป็นสัญญากันด้วยวาจาว่าชาวนาจะขายข้าวให้ ซึ่งเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จชาวนาก็จะไปเรียก “เจ้าแก่” เอรธมาซึ่งข้าวตราค่ากันที่ลานข้าวในทันที โดยทั่วไปชาวนาขายข้าวให้เจ้าแก่คนเดิมเป็นประจำทุกปี เพราะความรู้จักคุ้นเคยกันเป็นการส่วนตัว ในลักษณะที่คนรู้จักมักคุ้นและคอยช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกัน เจ้าแก่โรงสีข้าวที่เป็นที่นิยมและถูกอกถูกใจของชาวนาจึงต้องเป็นคนที่มีความเป็นกันเอง ไม่ถือตัว หมั่นมาดูแลพูดคุยอย่างเป็นกันเองกับชาวนาที่ไปขายข้าวให้ ซึ่งข้าวและตราค่าข้าวอย่างยุติธรรมเที่ยงตรง จุดที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือต้องสร้างความรู้จักคุ้นเคยกับชาวนาในหมู่บ้านคนใดคนหนึ่งและเป็นชาวนาที่เป็นที่ยอมรับนับถือของคนในหมู่บ้านในแต่ละหมู่บ้าน ชาวนาเหล่านี้จะเป็นคนชักชวนพรรคพวกเพื่อนฝูงและญาติพี่น้องไปขายข้าวให้เจ้าแก่ เจ้าแก่ก็จะสร้างวิจิตรใจชาวนาด้วยการให้เงินไปใช้ก่อนเมื่อชาวนามีความจำเป็นต้องใช้เงิน ส่วนมากจะให้กู้ยืมกันในวงที่เจ้าแก่มั่นใจได้ว่าปีนี้ข้าวจะให้ผลผลิตอย่างแน่นอน เป็นลักษณะที่ชาวนาเรียกว่าขายข้าวเชียว นอกจากนั้นในช่วงปีใหม่เจ้าแก่ก็จะให้ของขวัญเล็กๆ น้อยๆ และเรียกชาวนาไปร่วมจรณฉลองงานปีใหม่ที่เจ้าแก่จัดขึ้น เพื่อให้ชาวนาที่เป็นลูกน้องของตนในแต่ละหมู่บ้านไปพบปะสังสรรค์ทำความรู้จักคุ้นเคยกันไปในตัว¹³ การทำนาที่

¹² อ้างแล้ว.

¹³ สัมภาษณ์นายบัว อุณาพันธุ์ อ้างแล้ว.

แบ่งข้าวเป็น 2 ส่วนก็คือ ข้าวเหนียวเพื่อเก็บไว้บริโภคตลอดปีและข้าวเจ้าเพื่อขาย ข้าวที่ชาวนาเก็บขึ้นยุ้งฉางก็คือข้าวเหนียว ถ้าจะเก็บข้าวเจ้าต้องแยกไว้ต่างหากไม่ให้ข้าว 2 ประเภทปะปนกัน จึงมีความจำเป็นที่ต้องมียุ้งฉางไว้เก็บข้าวที่มีขนาดใหญ่ หรือมีจำนวน 2 หลัง เพื่อแยกเก็บข้าวเหนียวกับข้าวเจ้า การขายข้าวที่ลานข้าวจะทำให้ชาวนาหมดปัญหาในการหาที่เก็บข้าว แม้จะได้ราคาถูกแต่ก็มีข้อดี คือ ข้าวได้น้ำหนักมาก¹⁴

การกู้เงินของชาวนา นอกจากจะกู้มาเพื่อซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกในครัวเรือน ซื้อเครื่องมือที่ใช้ในการทำนา เช่น วัว ควาย รถไถนาเดินตาม ขุดสระ ซื้อวัวควายมาเลี้ยง บุกเบิกที่นาหรือซื้อที่ดินเพิ่ม ซื้อรถมอเตอร์ไซด์ นำเงินมาเป็นทุนในการส่งเสียให้บุตรหลานได้เรียนหนังสือ โดยเฉพาะชาวนาที่มีบุตรหลานเรียนหนังสือในสถาบันระดับอุดมศึกษาและอาชีวศึกษา ซึ่งต้องใช้เงินเป็นทุนในการเล่าเรียนเป็นจำนวนมาก ในชาวนาบางรายจะนำเงินที่กู้ยืมมาเล่นการพนันและอีกเป็นจำนวนมากที่ต้องยืมเงินมาเพื่อเป็นสินสอด “ค่าครอง” ให้ลูกชาย ยิ่งในปัจจุบันค่าสินสอดของหญิงสาวโดยทั่วไปจะประมาณ 30,000 บาทขึ้นไปจนถึงหลักแสน ค่าครองนี้จะขึ้นอยู่กับฐานะของฝ่ายชายและฐานะทางครอบครัวของฝ่ายหญิง การแต่งลูกสะใภ้คนหนึ่งพ่อแม่ของฝ่ายชายต้องขายวัวควายควายจนแทบหมดคอก ขายข้าวจนหมดเค้า (ยุ้ง) ถ้าเงินไม่พอก็ต้องไปกู้หนี้ยืมสิน มาจนครบจำนวน¹⁵

งานอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ชาวนาเป็นหนี้สินก็คือการจัดงานบวช ซึ่งต้องใช้เงินจำนวนหลายหมื่นบาท บางคนเลยไปจนถึงหลักแสนเลยทีเดียว เนื่องงานบวชเป็นงานใหญ่ที่ต้องบอกเล่าญาติพี่น้องทั้งในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงมาร่วมทำบุญ ตลอดจนมีการจ้างมหรสพมาเสพงัน ยิ่งใครที่เป็นลูกชายคนเดียว พ่อแม่มีฐานะดี การจัดงานบวชจะทำอย่างยิ่งใหญ่ให้สมหน้าสมตาของเจ้าภาพ

นอกจากนั้นชาวนายังนิยมกู้หนี้ยืมสินมาจัดงานบุญ เช่น งานทำบุญแจกข้าวให้ญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว และการจัดงานกฐิน งานทำบุญแจกข้าวนั้นชาวบ้านจะทำให้พ่อแม่หรือญาติพี่น้องของตนที่เสียชีวิต ทำพิธีเผาเก็บกระดูกเข้าธาตุ ชาวบ้านก็ถือว่าคนที่ล่วงลับไปแล้วยังไม่ได้ไปเกิดใหม่ ถ้าญาติพี่น้องยังไม่ได้ทำบุญแจกข้าวให้ การทำบุญแจกข้าวนั้นชาวบ้านจะให้บุตรหลานของผู้ที่ล่วงลับไปแล้วบวช เพื่อเป็นการอุทิศส่วนกุศลและมีการบอกเล่าให้ญาติมิตรมาร่วมงานร่วมทำบุญ ชาวบ้านยังนิยมจ้างมหรสพมาเสพงัน โดยเฉพาะเป็นมหรสพที่ผู้ล่วงลับพึงพอใจ ซึ่งญาติพี่น้องถือว่าเป็นการทำเพื่อผู้ที่ล่วงลับไปแล้วเป็นครั้งสุดท้ายก่อนที่จะไปเกิดใหม่ ไปเป็นญาติ เป็น

¹⁴ เพิ่งอ้าง.

¹⁵ สัมภาษณ์นายสมัย สายพฤกษ์ อ้างแล้ว.

ลูกหลานของคนอื่น แม้จะไม่มีเงิน พวกที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ต้องชวนหาเงินมา เพื่อทำบุญแจกข้าวไปให้และต้องทำให้สมฐานะของผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ชาวอีสานถือว่าการทำบุญแจกข้าวจะเป็นบุญสำหรับติดตัวให้ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้เกิดในชาติภพที่ดี¹⁶

งานบุญที่ชาวอีสานถือว่า ผู้ที่จัดงานจะได้ผลผลา (ได้วาสนา ได้บุญบารมี) หรืออานิสงส์สูงสุดก็คือการทำบุญกฐิน ถือเป็นหน้าเป็นตาของผู้ที่จัดทำบุญเลยทีเดียวเพราะแสดงถึงฐานะและความใญ่บุญของผู้มา งานกฐินใช้เงินทุนเป็นจำนวนมาก เนื่องจากจะมีการจัดงานเป็นระยะติดต่อกันหลายวัน ใช้เวลาในการเตรียมงานเป็นเวลานานนับสัปดาห์ ตั้งแต่การเริ่มจัดตั้งหอกลองซึ่งต้องใช้ช่างในการจัดทำลวดลายประดับ การนำเครื่องกฐินใส่ในห่อให้ครบทุกอย่าง ซึ่งต้องใช้เงินจัดซื้อมานับหมื่นบาท เงินที่ใช้มากที่สุดเป็นค่าใช้จ่ายในเรื่องของอาหารและเครื่องค้ำ กล่าวกันว่า การจัดงานกฐินต้องใช้เงินนับแสนบาทขึ้นไป ซึ่งเป็นเงินจำนวนที่มากสำหรับชาวนา ชาวนาที่ขายข้าวได้ขนาดนั้นต้องมีที่นาอย่างน้อย 50 ไร่ขึ้นไป และต้องเป็นที่นาลุ่ม ข้าวงาม จึงจะสามารถขายข้าวได้เป็นเงินถึงแสนบาทต่อปี งานกฐินเป็นงานสำคัญที่ต้องมีมหรสพไว้เสพเงิน การตั้งกองกฐินถึง 3 วัน 2 คืน จำเป็นต้องมีมหรสพ เพื่อให้งานไม่เงียบเหงาและให้เหมาะสมกับขนาดของงาน มหรสพที่คนนิยมมาเสพงานกฐินคือ หมอลำ เพราะเนื่องมาจากความเชื่อที่ว่า เสียงแคนเสียงลำจะได้ยินไปถึงพญานาคผู้เป็นใหญ่ในสรวงสวรรค์¹⁷

การขยายพื้นที่นาทำให้พื้นที่โลก (ป่าโลก) ที่ชาวบ้านร่วมกันใช้ประโยชน์ร่วมกันเป็นที่ปล่อยสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย ในขณะที่พวกที่ไปเลี้ยงวัวควายก็จะหาพวกกบ เขียด กิ้งก่า แย้ และในฤดูที่มีเห็ดโคน จะเป็นที่ชาวบ้านไปหาเห็ดมาบริโภค รวมทั้งผักพื้นเมือง เช่น ผักเม็ก ผักกระโดน สะเดา ซึ่งเมื่อมีการขยายพื้นที่เพาะปลูก ทำให้ชาวบ้านที่มีที่นาอยู่รอบโลก ก็จะเบิกที่นาเข้าไปเรื่อย ๆ ซึ่งจะมีผลทำให้พื้นที่ที่เคยเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านหมดไป ทำให้การหาอาหารธรรมชาติที่มีอยู่ตามฤดูกาลและเป็นสิ่งที่ชาวบ้านสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยพึ่งพิงอาหารเป็นไปได้น้อยยิ่งขึ้น¹⁸

การสูญเสียแหล่งอาหารธรรมชาติ นอกจากจะมีสาเหตุมาจากการบุกเบิกพื้นที่เพื่อขยายที่นาแล้ว การหาของป่าเพื่อไปส่งขายยังในเมืองเป็นสิ่งที่เร่งให้อาหารธรรมชาติหมดไปเร็วยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเห็ด โดยเฉพาะเห็ดโคน ซึ่งมีราคาแพง กบและเขียด โดยเฉพาะกบซึ่งจะโดน

¹⁶ เพิ่งอ้าง.

¹⁷ สัมภาษณ์หมอลำทองมาก จันทะลือ เมื่อวันที่ 11 กันยายน 2539 ที่อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี อ้างแล้ว.

¹⁸ สัมภาษณ์นายสมชัย สายพฤกษ์ อ้างแล้ว.

ล่าทุกฤดูกาล ตั้งแต่ฤดูวางไข่ ซึ่งชาวนาจะจับกบทั้งตัวผู้และตัวเมียที่ออกมาผสมพันธุ์ เมื่อไข่เป็นลูกอ๊อด (ฮวก) ชาวบ้านก็จะนำสวิงมาช้อนไปประกอบอาหาร ในรายได้มากก็จะนำไปขายที่ตลาดในเมือง

การที่พื้นที่ในท้องถิ่นขาดความอุดมสมบูรณ์และความต้องการเงินเพื่อการดำรงชีวิตในชีวิตประจำวันมีมากขึ้น เพราะแต่ละวัน ชาวนาต้องจับจ่ายเงินทั้งค่าอาหาร ค่าของใช้ในครัวเรือน โดยที่ชาวนามีรายได้เพียงครั้งเดียวจากการขายข้าว ซึ่งก็หมดไปแล้วกับการชดใช้หนี้สิน ทำให้ความจำเป็นในการอพยพเพื่อไปหางานทำยังต่างถิ่นมีมากขึ้น จากแต่ก่อนคนที่ไปไทยมีแต่ผู้ชายในหมู่บ้าน ผู้หญิงก็เริ่มไปไทยหรือไปกรุงเทพฯมากขึ้น โดยไปเป็นคนรับใช้ ไปทำงานที่โรงงาน โดยเฉพาะโรงงานทอผ้าและโรงงานเย็บผ้า โรงงานผลิตอาหารกระป๋อง การทำงานที่โรงงานต้องทำตลอดปีไม่มีฤดูกาล โดยเฉพาะถ้าขาดหรือลา ก็อาจถูกนายจ้างไล่ออกหรือให้ลาออก ทำให้คนเหล่านี้ต้องตัดขาดจากภาคเกษตรโดยสิ้นเชิง หนุ่มสาวรุ่นใหม่นี้จึงไม่ได้ทำนาแต่ไปหางานทำที่กรุงเทพฯ แล้วส่งเงินให้พ่อแม่เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการดำรงชีวิตประจำวัน และจะส่งเงินมากขึ้นเมื่อถึงฤดูกาลทำนาหรือเก็บเกี่ยว เพื่อให้พ่อแม่นำเงินไปจ้างแรงงานมาช่วยแทนแรงงานของตน หนุ่มสาวเหล่านี้จะกลับบ้านเฉพาะในช่วงเทศกาลงานบุญ เช่น งานบุญเข้าพรรษา ออกพรรษา วันตรุษจีน วันสงกรานต์ ส่วนมากแล้วจะกลับกันในวันตรุษจีนเพราะนายจ้างมีเชื้อสายจีนจึงเป็นวันหยุดที่ยาวนานกว่าวันอื่น ๆ¹⁹

หนุ่มสาวเหล่านี้ยังไม่ตัดขาดจากหมู่บ้านเลยทีเดียว เมื่อคนหนุ่มสาวแต่งงานในระยะแรกที่ยังไม่มีลูก ทั้งคู่จะช่วยกันทำงานเก็บเงินเพื่อหาเงินไว้ปลูกบ้านหรือซื้อสิ่งของเครื่องใช้ภายในบ้าน เช่น โทรทัศน์ ตู้เย็น รถมอเตอร์ไซด์ แม้เมื่อมีลูกเมื่อคลอดลูกก็จะนำลูกมาให้พ่อแม่หรือปู่ย่าตายายเลี้ยง ส่วนคู่สามีภรรยาก็จะทำงานหาเงินอยู่ที่กรุงเทพฯต่อ จนกว่าตนจะแยกบ้านเรือนไปอยู่เป็นครอบครัวเดี่ยว จึงจะกลับมาอยู่ที่หมู่บ้าน สามีอาจทำงานต่อให้ภรรยาเลี้ยงลูกและรับผิดชอบในเรื่องการทำให้ไร่นา คนที่มีหน้าที่ในการทำงานส่งเงินมาเป็นค่าแรงในการทำนา ชาวบ้านจะทำงานกันลักษณะนี้ จนกว่าจะเห็นว่าลูกตัวเองโต ครอบครัวอยู่ที่หมู่บ้านมีเงินพอใช้จ่ายในลักษณะการพออยู่พอกินจึงจะหยุดไปทำงานที่อื่น ตั้งหลักฐานที่หมู่บ้านอย่างถาวร²⁰

เป็นที่สังเกตว่าถ้าครอบครัวใดเป็นครอบครัวใหญ่ มีลูกหลานอาศัยอยู่รวมกันหลายคนและครอบครัวขยายที่มีคนหลายรุ่นอาศัยอยู่รวมกันมีสมาชิกอยู่เป็นจำนวนมาก โอกาสที่หนุ่มสาวที่แต่งงานใหม่จะไปทำงานหาเงินที่ต่างถิ่นมีมากกว่าครอบครัวที่มีบุตรน้อยคนและเป็นครอบครัว

¹⁹ เพิ่งอ้าง.

²⁰ สัมภาษณ์นายบัว อุณาพันธ์ อ้างแล้ว.

เดียว เนื่องมาจากการเป็นครอบครัวเดี่ยวและจำนวนบุตรน้อยคน ทำให้ภาระหน้าที่ความรับผิดชอบต้องเป็นหน้าที่ของคู่หนุ่มสาวที่เพิ่งแต่งงานจะเข้ามารับผิดชอบแทน และปัญหาในเรื่องทรัพยากรของครอบครัวทั้งที่ดิน บ้าน วัว ควาย ก็ไม่ต้องดิ้นรนแสวงหาทรัพยากรเพราะอย่างไรทรัพยากรที่พ่อแม่มีก็จะตกอยู่กับบุตรหลานที่อยู่เคียงคู่อุปการคามา แต่ในครอบครัวที่มีบุตรมากมีความจำเป็นอยู่ตนเอง ต้องแสวงหาทรัพยากรเพิ่มเติม ถ้าจะรอทรัพยากรที่แบ่งจากพ่อแม่คงไม่พอเพียงที่จะเลี้ยงดูครอบครัวหรือพอเพียงที่จะทำให้ครอบครัวใหม่สร้างหลักฐานได้อย่างมั่นคง เพราะการสร้างบ้านหนึ่งหลังต้องใช้เงินอย่างน้อยนับแสนบาทขึ้นไป จึงเป็นไปได้ยากในครอบครัวที่มีลูกมาก พ่อแม่จะสามารถสร้างหลักฐานให้ลูกได้ครบทุกคน ลูกต้องดิ้นรนช่วยเหลือตนเอง โดยพ่อแม่ช่วยในบางส่วน เช่น ช่วยดูแลระหว่างที่คู่หนุ่มสาวไปทำงาน ให้ที่ดินสำหรับสร้างบ้าน แบ่งที่นาให้ทำกิน ให้ไม้ในที่นาเพื่อสร้างบ้าน เป็นต้น²¹

ในปัจจุบันคนที่เคยไปทำงานที่กรุงเทพฯ เช่น ไปเป็นลูกจ้างเย็บเสื้อผ้าโหล โรงงานเย็บกระเป๋าคัดเย็บเสื้อผ้าชุดกีฬา โรงงานทำรองเท้า คนที่อยู่เรียนรู้งานหลายปี เก็บหอมรอมริบเงินจนมีทุนพอที่จะเปิดกิจการเป็นของตัวเอง จะขอเล่าแก่ออกมาเปิดกิจการของตนเองโดยรับเป็นเครือข่ายงานของเจ้าแม่ (นายจ้าง) นายทุนใหม่บางรายจะเช่าซื้อบ้านหรือเช่าบ้านที่กรุงเทพฯ เป็นโรงงานขนาดเล็ก โดยมีแรงงานจากญาติพี่น้องของตนที่หมู่บ้านไปทำงานเป็นลูกจ้าง พักอาศัยอยู่ด้วยกันที่โรงงานในลักษณะอยู่แบบพี่แบบน้องคล้าย ความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในชุมชนหมู่บ้านเดิมของตน นายทุนใหม่ก็จะทำหน้าที่ทั้งเป็นนายจ้างและผู้ปกครองที่คอยดูแล ควบคุมดูแลในด้านความประพฤติเหมือนกับญาติผู้ใหญ่ของลูกจ้าง²²

นายทุนใหม่หลายคนได้มาเปิดกิจการที่หมู่บ้านเดิมของตนเพราะทำให้ประหยัด ค่าใช้จ่ายหลาย ๆ ด้าน ทั้งเรื่องค่าเช่าบ้าน แรงงานมีจำนวนมากและราคาถูก ประหยัดในเรื่องอาหาร ที่พัก ค่าน้ำค่าไฟ เพราะเมื่อมาเปิดกิจการที่หมู่บ้าน แรงงานที่มาทำงานด้วยจะพักอยู่ที่บ้านของตน จะมาทำงานเป็นเวลา เมื่อถึงเวลาอาหารก็จะกลับไปกินที่บ้านของตน ไม่เหมือนอยู่กรุงเทพมหานครที่นายจ้างต้องเลี้ยงอาหารเที่ยง 1 มื้อ ซึ่งจะทำให้ประหยัดทั้งค่าน้ำค่าไฟ ค่าอาหารใน 1 อาทิตย์ นายทุนใหม่จะออกรถปิคอัพเพื่อนำสินค้าของตนไปส่งเจ้าแม่ที่กรุงเทพมหานคร ในขากลับก็จะซื้อวัตถุดิบมาประกอบการและไม่ว่าการเดินทางทั้งเที่ยวลงและ

²¹ เฟื่องอ้าง.

²² สัมภาษณ์นางคำไหล จักมุพันธ์ เมื่อวันที่ 15 เมษายน 2540 ที่ ต.เปือย อ.ลืออำนาจ จ.อำนาจเจริญ.

เที่ยวขึ้น ก็สามารถรับผู้โดยสารซึ่งก็คือคนในหมู่บ้านไปกับรถได้ซึ่งค่าจ้างโดยสารจะนำมาเป็นค่าน้ำมันรถ ทำให้ประหยัดรายจ่ายไปในตัว²³

การขยายตัวของโรงงานขนาดเล็กเข้ามาสู่หมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านที่อยู่ในวัยทำงานเริ่มมีรายได้เสริม มีอาชีพสำรอง บางคนไม่ได้ไปทำงานประจำที่โรงงาน คนที่พอมีเงินก็จะผ่อนซื้อหรือซื้อจักรเย็บผ้าเป็นของตนเอง ไปรับผ้ามาจากนายทุนใหม่ ถ้าใครขยันก็สามารถไปรับผ้าจากนายทุนได้หลายคน เมื่อเย็บเสร็จก็จะนำไปส่งและรับเงินค่าจ้างเป็นรายงวดหรือเป็นวิก ซึ่งเงินค่าจ้างจะออก 2 อาทิตย์ต่อครั้ง²⁴

การดำรงชีวิตที่ต้องอาศัยเงินเป็นปัจจัยในการซื้ออาหารเพื่อการยังชีพของคนในชนบท ทำให้เกิดอาชีพใหม่ของคนในหมู่บ้าน นั่นคืออาชีพที่ชาวบ้านเรียกว่า รถตลาด ก็คือ การออกมอเตอร์ไซด์และติดตะกร้าที่ทำจากตาข่ายเหล็กบรรจุอาหารทั้งอาหารปรุงสำเร็จ ขนมไทย ขนมหวาน อาหารสด ทั้งเนื้อวัว หมู ไก่ หมูยอ ผัก ประเภทต่าง ๆ คนที่ขายอาหารจะไปซื้ออาหารจากตลาดในตัวเมือง ซึ่งจัดถุงแบ่งขายไว้เรียบร้อย อย่างเช่น เนื้อวัวถุงละ 10 บาท ถ้าซื้อ 100 บาท พ่อค้าแม่ค้าจะจัดใส่ถุงไว้ให้ 13 - 14 ถุง เพื่อจะทำให้รถตลาดได้กำไร เมื่อรับมาแล้วรถตลาดก็จะออกไปขายตาม หมู่บ้านต่าง ๆ ตั้งแต่ตีห้าถึงประมาณ 2 โมงเช้า ถ้าขายได้หมดเมื่อหักค่าใช้จ่ายแล้ว ในรายหนึ่ง ๆ ก็จะมีกำไรประมาณวันละ 100 บาทขึ้นไป อาชีพดีในแง่อาหารก็ไม่ต้องซื้อและหลังจากตระเวนขายอาหารจนถึง 2 โมงเช้าแล้ว ยังสามารถไปทำงานอย่างอื่นได้ ถือเป็นอาชีพที่มีรายได้ดีพอสมควร²⁵

อาจกล่าวได้ว่ายุคการกำเนิดของหมอลำซึ่งเป็นยุคที่เศรษฐกิจของหมู่บ้านเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อการขาย แต่การขายของชาวบ้านก็ยังไม่ได้ทำอย่างเต็มรูปแบบ มีการผลิตเพื่อยังชีพและผลิตเพื่อขายไปด้วย การผลิตเพื่อยังชีพคือการปลูกข้าวเหนียวเพื่อเก็บไว้บริโภคและถือหลักให้พอบริโภคในครัวเรือนไว้ก่อน พื้นที่ที่เหลือจึงปลูกข้าวเจ้าเพื่อขาย ในขณะเดียวกันแม้การประกอบอาชีพของชาวบ้าน ไม่ว่าชาวบ้านจะประกอบอาชีพอะไร ไม่ว่าจะเป็นอาชีพค้าขาย เป็นเจ้าของโรงงานขนาดเล็กในหมู่บ้าน ครู หมอลำ รับจ้างเย็บเสื้อผ้า ทำงานในโรงงาน ทำรถตลาด แต่ทุกอาชีพในหมู่บ้านก็ยังไม่ทอดทิ้งอาชีพดั้งเดิมของบรรพบุรุษคือการทำนา ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าเป็นอาชีพที่สร้างความมั่นคงในการดำเนินชีวิต

²³ เฟื่องอ้าง.

²⁴ เฟื่องอ้าง.

²⁵ สัมภาษณ์นายหลุย จรติ เมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2542 ที่ ต.หนองทันน้ำ

ด้วยสภาพเศรษฐกิจในรูปแบบของการผลิตเพื่อการขาย ผู้คนต้องดิ้นรนหาเงินมาเป็นปัจจัยเพื่อให้จ่ายในชีวิตประจำวันเพื่อความอยู่รอด คนในวัยรุ่นในหมู่บ้านจำนวนมากที่พ่อแม่ยากจนไม่มีเงินให้บุตรหลานได้เรียนหนังสือ เมื่อบุตรหลานจบการศึกษาตามเกณฑ์บังคับจากโรงเรียนของรัฐ พ่อแม่ผู้ปกครองนิยมส่งให้บุตรหลานไปทำงานทำที่กรุงเทพฯ โดยการฝากฝังกับคนในหมู่บ้านที่รู้จักหรือญาติพี่น้องที่ไปทำงานอยู่ก่อน ในรายที่ไม่ได้ไปที่กรุงเทพฯ ก็ทำงานทำอยู่ที่หมู่บ้าน ทำให้การใช้ชีวิตของวัยรุ่นเหล่านี้เปลี่ยนไป วัยรุ่นจะสัมผัสวัฒนธรรมแบบคนเมือง ทั้งการบริโภคและการดำรงชีวิตในหมู่บ้านนิยมเพลงสตริง หนุ่มสาวในหมู่บ้านจากที่เคยถือแคน ดิดพิณ ไปคุยสาว ในขณะที่สาวเซ็นฝ้าย ดำข้าว เจอกันตอนไปตักน้ำ นัดพบกันที่งานบุญในเทศกาลต่าง ๆ หรือเจอกันเมื่อไปทำบุญตักบาตร ซึ่งการพบปะพูดคุยของหนุ่มสาวจะอยู่ในสายตาของผู้ใหญ่ เมื่อผู้ใหญ่เห็นสมควรว่าหนุ่มสาวอยู่ในวัยที่จะมีครอบครัวก็จะจัดเก้าอี้ไปสู่ขอ คนในหมู่บ้านที่มีอาชีพทำนานิยมให้บุตรหลานแต่งงานในเดือน 6 ซึ่งเป็นฤดูกาลเริ่มต้นของการเพาะปลูกหรือในฤดูกาลออกพรรษา ซึ่งเป็นช่วงที่การเก็บเกี่ยวผลผลิต เหตุผลที่ตบแต่งบุตรหลานใน 2 ช่วงนี้ เนื่องจากต้องการได้แรงงานเพิ่มเพื่อการเพาะปลูกหรือเก็บเกี่ยว ในขณะเดียวกันเพื่อเป็นการพิสูจน์ความขยันขันแข็งของบุตรเขยหรือบุตรสะใภ้ ช่วงนี้เป็นระยะเวลาของการทำงานหนัก หนุ่มสาวหลายคู่ต้องเลิกร้างกันด้วยเหตุผลที่ว่า “พ่อเฒ่า แม่เฒ่า มีนาหลาย คำนายังบ่แล้ว น้ำออกแก่ง ฝนตกแห้ง คันแทนเป็นโสก” (พ่อตาแม่ยายมีที่นาเป็นจำนวนมาก เมื่อค่านาเสร็จแล้วเกิดปีไหนฝนตกหนัก น้ำหลาก ทำให้ค่านาขาดเป็นหลุมขนาดใหญ่ ซึ่งต้องทำการซ่อมแซมด้วยแรงงานของคน)²⁶

อย่างไรก็ตามการเลิกร้างของคู่แต่งงานไม่ได้ทำกันได้ง่าย ถึงแม้คู่แต่งงานจะไม่ได้จดทะเบียนสมรสกัน เนื่องมาจากการแต่งงานของแต่ละคู่มิมีการสู่ขอหมั้นหมาย ผู้ใหญ่แต่ละฝ่ายจะเลือกญาติผู้ใหญ่ที่สนิทชิดเชื้อหรือเป็นที่นับถือของครอบครัวแต่ละฝ่ายให้เป็นเจ้าโคตรวงศ์ตา เจ้าโคตรวงศ์ตาของฝ่ายชายจะทำหน้าที่ในการไปพูดสู่ขอฝ่ายหญิงเพื่อตกลงค่าครอง ส่วนในด้านของฝ่ายหญิงก็ทำหน้าที่ในการเรียกร้องค่าครองให้สมควรกับฐานะ เมื่อตกลงกันได้แล้วทั้งสองฝ่ายจะกำหนดวันมงคลหรือวันกินดอง ในวันแต่งเมื่อประกอบพิธีแต่งงานกันในบ้านของเจ้าสาวเสร็จแล้วก็จะยกขบวนไปทำพิธีที่บ้านของเจ้าบ่าว เพื่อทำพิธีสมมาญาติผู้ใหญ่หรือเจ้าโคตรวงศ์ตาของฝ่ายชาย พิธีสมมาเจ้าสาวจะนำเอาหมอน เสื้อ (ฟูก) ผ้าซิ่น ผ้าโสร่ง ผ้าขาวม้า ไปไหว้ญาติผู้ใหญ่ของเจ้าบ่าว ญาติผู้ใหญ่ก็จะรับไหว้ด้วยการผูกแขนด้วยเงินเป็นจำนวนพอสมควร²⁷

²⁶ สัมภาษณ์นายสมัย สายพฤษย์ อ่างแล้ว.

²⁷ สัมภาษณ์นายบัว อุณาพันธุ์ อ่างแล้ว.

หน้าที่ของเจ้าโคตรวงศ์ตาไม่ได้สิ้นสุดลงเมื่อแต่งงานเสร็จ แต่จะคงอยู่ตลอดชีวิตของเจ้าโคตรวงศ์ตา ตราบใดที่คู่แต่งงานยังอยู่กินกันฉันสามีภรรยา เมื่อใดที่คู่แต่งงานมีเรื่องขัดแย้งหรือเจ้าโคตรฝ่ายหญิงเห็นว่าคนที่มาเป็นเขยไม่ดี เช่น จี้เกียจ ไม่มีสัมมาคารวะต่อญาติผู้ใหญ่ ไม่รับผิดชอบในหน้าที่ของตน ก็จะเรียกเจ้าโคตรฝ่ายชายมาร่วมรับรู้ในพฤติกรรมและช่วยกันว่ากล่าวตักเตือน ถ้าคนเป็นเขยยอมรับผิดและประพฤติตัวใหม่ก็ไม่มีปัญหาอะไร แต่ถ้าคนเป็นเขยยังประพฤติตัวเหมือนเดิม ทางฝ่ายหญิงก็จะเรียกฝ่ายชายมาร่วมรับรู้ ฝ่ายหญิงอาจให้เสียเงินและหาไก่และสุรามาเพื่อเลี้ยงเจ้าโคตรวงศ์ตาเป็นการเสียของเพื่อขอขมา(ขอโทษ) ในครั้งต่อไปถ้ามีการว่ากล่าวกันในเรื่องเดิม เจ้าโคตรจะให้อีกฝ่ายเลิกวาทกันไป ถ้าคู่แต่งงานยังยืนยันที่จะอยู่ด้วยกัน เจ้าโคตรก็จะถือว่าในครั้งต่อไปไม่ต้องไปเชื้อเชิญให้มาพูดตักเตือนหรือรับรู้ในเรื่องเดิม หรือถ้าเจ้าโคตรเห็นว่าแม้จะมีการว่ากล่าวตักเตือนกันอย่างไร คนที่มาเป็นเขยก็ไม่ยอมรับหรือปรับตน เจ้าโคตรก็จะเลิกยุ่งเกี่ยว ขอลอนตัวจากการเป็นเจ้าโคตร ซึ่งการกระทำในลักษณะนี้เจ้าโคตรฝ่ายชายก็มีหน้าที่ในทำนองเดียวกันกับเจ้าโคตรของฝ่ายหญิง เมื่อเห็นคนที่มาเป็นสะใภ้บกพร่องในหน้าที่หรือประพฤติตัวไม่เหมาะสม²⁸

โดยปกติเจ้าโคตรทั้งสองฝ่ายจะรู้จักและเกี่ยวข้องเป็นญาติพี่น้องกัน อาจจะโดยสายเลือดและการแต่งงาน เจ้าโคตรทั้งสองฝ่ายจะพยายามพูดจาเกลี้ยกล่อมให้หนุ่มสาวใช้ชีวิตร่วมกันให้ราบรื่นที่สุด การหย่าร้างจะเป็นวิธีสุดท้าย เมื่อเห็นว่าทั้งคู่อยู่ร่วมกันไม่ได้ ถ้าหย่ากันแล้วคู่แต่งงานต้องการกลับมาคืนดีเพื่ออยู่ร่วมกันใหม่ เจ้าโคตรวงศ์ตาทั้งสองฝ่ายต้องมาร่วมรับรู้ ฝ่ายชายต้องเสียค่าสมมาเป็นเงิน ไก่หรือหมูและสุรา ในปัจจุบันประเพณีการใช้เจ้าโคตรวงศ์ตาคำลึงจะหมดไป เนื่องจากคนที่ใช้เจ้าโคตรได้ในกรณีทั้งคู่แต่งงานอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน แต่ในปัจจุบันหนุ่มสาวที่ไปทำงานยังต่างถิ่นนิยมอยู่ร่วมกันก่อนแต่งงานและแต่งงานกับคนต่างถิ่นที่อยู่ห่างไกลกันข้ามอำเภอ จังหวัดหรือคนละภาค เมื่อแต่งงานเสร็จหนุ่มสาวจะไปทำงานที่อื่นซึ่งไม่ได้ใช้ชีวิตอยู่ในหมู่บ้านที่อยู่ในสายตาของญาติผู้ใหญ่ ระบบเจ้าโคตรจึงไม่มีความจำเป็นต่อไป²⁹

ประเพณีอีกอย่างหนึ่งที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของชาวชนบทอีสานที่สูญสลายไปก็คือ ความผูกพันของชาวบ้านที่มีต่อวัด วัดเป็นแหล่งที่เป็นศูนย์รวมของชุมชนเป็นศูนย์รวมใจ

²⁸ เพิ่งอ้าง.

²⁹ อ้างแล้ว.

ของชาวบ้าน เป็นแหล่งให้ความรู้ที่รวบรวมทั้งความรู้ทางธรรมและทางโลก เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและงานเทศกาลบุญของหมู่บ้าน³⁰

วัดเป็นศูนย์รวมของชุมชนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ในหมู่บ้านวัดจะเป็นแหล่งพบปะพูดคุยกันของชาวบ้านในวัยผู้ใหญ่ที่เข้ามาเรียนรู้วิชาการหลายอย่างจากพระสงฆ์ บางคนเข้ามาเรียนเป็นหมอยาแผนโบราณ เรียนรู้สูตรการทำบั้งไฟ เรียนตำราหมอดู เรียนรู้งานช่างและการแกะสลักไม้ ลวดลายปูนปั้น ทำกลอง เรียนหมอลำ เรียนตำราการเป็นหมอสูตรเรียกขวัญ เป็นต้น ซึ่งก็แล้วแต่ว่าวัดแต่ละแห่งจะมีพระสงฆ์ชำนาญในเรื่องใด ชาวบ้านในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงจะเข้ามาเรียนรู้ บางคนบวชเรียน บางคนเข้ามาเรียนรู้ ในช่วงที่เป็นพรรษา ผู้ที่เข้ามาเรียนจะพักอยู่ที่วัดช่วยพระสงฆ์ทำงานในด้านที่ตนต้องการเรียน

ในอีกด้านหนึ่ง วัดจะเป็นที่เล่นและเป็นแหล่งชุมนุมของเด็ก ๆ ในหมู่บ้าน เด็กในหมู่บ้านจะเข้ามาเล่นที่วัดซึ่งเป็นที่ที่มีบริเวณกว้างขวางและปลอดภัย สำหรับเด็กเล็ก ๆ ก็จะเล่นกองทรายที่ชาวบ้านขนเข้าวัดในวันสุดท้ายของการประกอบพิธีสงกรานต์ของหมู่บ้าน นอกจากนั้นบริเวณอันกว้างขวางของวัดก็จะปลูกผลไม้ เช่น มะม่วง มะพร้าว มะขาม ตะขบ พุทรา ผลไม้เมื่อสุกและหล่นจากต้นเด็ก ๆ จะเข้าแย่งกันอย่างสนุกสนาน ยิ่งวันใดที่เป็นวันเทศกาล ถ้ามีขนมและอาหารพิเศษ พระสงฆ์จะนำสิ่งของเหล่านั้นมามอบให้กับเด็ก ซึ่งจะทำให้เด็กอยากเข้ามาเล่นที่วัดมากขึ้น เพราะนอกจากจะเป็นพื้นที่ที่กว้างขวาง มีกิจกรรมหลายอย่างให้ทำ มีเพื่อนเล่นจำนวนมาก เด็ก ๆ ยังจะได้กินขนม และผลไม้อีกด้วย³¹

ในระยะแรกที่รัฐเริ่มบุกเบิกโรงเรียนของรัฐเข้าสู่หมู่บ้าน รัฐใช้วัดเป็นสถานที่เรียน โดยให้เด็กนักเรียนเรียนที่ได้ทุนศาลาวัด ครูแม่จะเป็นภรรยาแต่เด็กก็ได้สัมผัสกับพระสงฆ์ที่เข้ามาช่วยสอนและดูแลเด็กเวลาที่ครูไม่อยู่ นอกจากนั้นเด็ก ๆ ยังได้รับการแบ่งปันขนม ผลไม้และข้าวปลาอาหารในส่วนของที่ได้จากการบิณฑบาตและในส่วนที่เหลือจากภัตตาหารเช้าและเพล ต่อมาเมื่อวัดจัดตั้งโรงเรียนเป็นเอกเทศจากวัดเด็กจึงได้ห่างเหินไปจากวัด ประกอบกับโรงเรียนที่รัฐตั้งขึ้นทำให้เด็กไม่จำเป็นต้องไปเรียนหนังสือที่วัด จากที่เด็กผู้ชายเป็นผู้รับใช้พระที่เรียกกันว่าสังกะสี บวชเป็นสามเณร บวชเป็นพระภิกษุ เพื่อศึกษาหาความรู้ในช่วงหนึ่งของลูกผู้ชาย ซึ่งจะทำให้เป็นลูกผู้ชายเต็มตัวเป็น “คนสุก” พร้อมทั้งจะแต่งงานและสร้างครอบครัว ยิ่งยุคที่เศรษฐกิจของชาวชนบทเข้าสู่ยุคของการผลิตเพื่อขาย แรงงานเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ การไปบวชเป็นปีหรือบวชตลอด 3 เดือนในฤดูการเข้าพรรษาหรือเป็นเดือนในช่วงฤดูร้อนในช่วงสงกรานต์ ทำให้ผู้บวชขาดรายได้ ยิ่งคน

³⁰ สัมภาษณ์หมอลำทองมาก จันทะลือ อ้างแล้ว.

³¹ สัมภาษณ์นายบัว อุณาพันธ์ อ้างแล้ว.

หนุ่มที่ทำงานในโรงงานโอกาสที่จะลาบวชนานนับเดือนยิ่งเป็นไปได้ การบวชในปัจจุบันจึงเป็นเพียงการบวชตามประเพณี ซึ่งผู้บวชจะบวชประมาณ 5 วัน 7 วัน 10 วันหรือ 15 วัน จะหาคนที่บวชนานนับเดือนนั้นมีน้อยมาก ผู้บวชให้ศีลกับบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ได้ก็นับว่าบรรลุดุจดประสงฆ์³²

เมื่อโรงเรียนของวัดเข้าสู่หมู่บ้าน ทำให้วัดเสียหน้าที่ในการให้ความรู้และการถ่ายทอดวัฒนธรรมให้แก่เยาวชน ในระยะแรกโรงเรียนกับวัดก็ไม่ได้ถ่ายทอดความรู้ที่แตกต่างกันมากนัก เพราะครูในโรงเรียนระยะแรกเมื่อประมาณ 50 ปีก่อนคือชาวบ้านลูกชาวนาในพื้นที่ที่บวชเรียนเขียนอ่านได้คล่อง ในรุ่นต่อมาครูจบแค่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ที่ใช้ชีวิตอยู่ในชุมชน ในระยะหลังที่ครูเรียนจบจากสถาบันการศึกษาเฉพาะวิชาชีพจากในเมืองใหญ่ ทำให้ความคิดและภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่รัฐปลูกฝังเพื่อให้ถ่ายทอด ภูมิปัญญาในสิ่งที่รัฐเห็นว่าเป็นความทันสมัย จึงถ่ายทอดวิถีความคิดและภูมิปัญญาตามวิถีชีวิตของคนเมือง³³

ความเชื่อในการดำรงชีวิตหลายอย่างเปลี่ยนไปตามแนวคิดหลักการและเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์ ความเชื่อในเรื่อง "การชะล่า" หรือข้อห้ามของการประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ถ้าใครกระทำในสิ่งที่ชุมชนเห็นว่าเป็นสิ่งต้องห้าม (ชะล่า) จะทำให้ชีวิตของผู้ประพฤติปฏิบัติพบกับสิ่งไม่ดีไม่งามในชีวิต เช่น ข้อชะล่าของผู้หญิงที่ว่า กินข้าวก่อนผัว ผัวไม่อยู่หาเบี่ยงทดดอกไม้นุ่งขึ้นชายผ้าขึ้นไม่เท่ากัน กินข้าวในงานศพ ลอดใต้ราวตากผ้า บันได ข้อชะล่ารวมถึงแต่การกินอยู่หลับนอน ในเรื่องการกินเน้นหนักเฉพาะหญิงแม่ลูกอ่อนที่คลอดบุตรใหม่ ๆ และคนที่เจ็บป่วยทุกคนต้อง "ชะล่าอยู่ ชะล่ากิน"³⁴

ข้อห้าม (ชะล่า) เป็นสิ่งที่กระทำสืบต่อกัน โดยที่ผู้ปฏิบัติไม่ต้องทราบเหตุผลในข้อห้ามปฏิบัตินั้น ข้อชะล่าบางอย่างไม่สามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผล แต่ก็ถือเป็นธรรมเนียมที่ต้องปฏิบัติเมื่อคนในสังคมได้รับการสั่งสอนตามหลักการวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ทำให้ข้อชะล่าค่อย ๆ หดบทบาทจากการเป็นกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติ จนถึงคนรุ่นใหม่ที่ไม่รู้จักแม้ความหมายของคำว่าชะล่าและมีหลายคนไม่เคยได้ยินคำนี้ เช่นเดียวกับคำหลายคำในภาษาพหุอีสานดั้งเดิมที่ได้สูญสลายไปตามกาลเวลา และการศึกษาของรัฐที่ต้องการเน้นให้คนไทยต้องพูดภาษาไทยกลางให้ถูกต้องชัด

³² เพิ่งอ้าง.

³³ สัมภาษณ์นายสมัย สายพฤกษ์ อ้างแล้ว.

³⁴ สัมภาษณ์หมอลำจันทิ แสนสุข อ้างแล้ว.

เจน โดยไม่ออกสำเนียงลาว ทำให้ภาษาอีสานปัจจุบันเป็นการพูดในลักษณะการเอาคำในภาษาไทยมาพูดเป็นสำเนียงลาวเท่านั้น³⁵

หมอลำซิ่ง การปรับเปลี่ยนครั้งสำคัญของหมอลำกลอน

หมอลำซิ่ง เป็นศิลปะการแสดงหมอลำที่เกิดขึ้นหลังสุดในประเภทของศิลปะการแสดงหมอลำ ลำซิ่งได้พัฒนารูปแบบการแสดงมาจากหมอลำกลอน ในระยะหลังก็ได้นำเอารูปแบบการแสดงของหมอลำหมู่เข้ามาผสมผสาน รวมทั้งนำรูปแบบการแสดงของวงดนตรีลูกทุ่งเข้ามาประยุกต์ผสมผสานเข้าด้วยกัน

กำเนิดของหมอลำซิ่ง

หมอลำซิ่งหรือหมอลำกลอนซิ่ง มีการแสดงครั้งแรกประมาณ พ.ศ. 2532 โดยหมอลำชาว จังหวัดชัยภูมิ คือ หมอลำสุนทร ชัยรุ่งเรือง ได้ทำการแสดงหมอลำในรูปแบบใหม่ โดยการอัดแถบบันทึกเสียงดนตรีมาประกอบจังหวะการลำ เทปบันทึกเสียงดนตรีที่นำมา มีจังหวะที่คึกคักเร้าใจกว่าเสียงของกลองและเครื่องดนตรีตะวันตก เช่น กีตาร์ เบส ออร์แกน บทกลอนที่ใช้ลำมีเนื้อหา จำนวนกลอนเหมือนลำกลอน เพียงแต่ใช้ระดับเสียงสูงขึ้นและจังหวะที่รวดเร็วคึกคักมากกว่าจังหวะการลำของหมอลำกลอน

ในระยะต่อมา ได้มีหมอลำหลายคนนำรูปแบบการลำของหมอลำสุนทร ชัยรุ่งเรือง มาลำในจังหวัดชัยภูมิและขอนแก่น จนได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง ดนตรีที่ใช้ประกอบการลำ เปลี่ยนจากแถบบันทึกเสียงเป็นการเล่นดนตรีสด เครื่องดนตรีจะประกอบไปด้วย กลองทอมบ้า กีตาร์ เบส แคน และพิณ ซึ่งจะให้จังหวะที่คึกคัก สนุกสนาน เร้าใจ ชวนออกลีลาเต้นหรือฟ้อน การแสดงยังคงใช้หมอลำ 2 คน คือ หมอลำหญิง และหมอลำชาย³⁶

หมอลำซิ่งเผยแพร่เข้าสู่จังหวัดอุบลราชธานี ในประมาณ พ.ศ.2532 เมื่อมีการจ้างหมอลำอุครน้อย ดาวเหนือ มาทำการแสดง หมอลำสายยนต์ จิตรธรรม ได้ไปชมการแสดงในครั้งนั้น ด้วย หมอลำสายยนต์กล่าวถึงเหตุการณ์ว่า

“ตอนไปเบิ่งหมอลำอุครน้อยแสดง บ่ได้คิดยังหลาย ไปเบิ่งเพราะว่าเพิ่นมีชื่อเสียง หมอลำอุครเป็นหมอลำดังอยู่จังหวัดขอนแก่น ได้ข่าวอยู่ว่าหมอลำบ่คือหมู่ พอไปเบิ่งแล้ว รู้สึกสนุก

³⁵ เพิ่งอ้าง.

³⁶ สัมภาษณ์หมอลำสายยนต์ จิตรธรรม เมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน 2539 ที่ ต.ขามใหญ่ อ.เมือง จ.อุบลราชธานี.

สนาม คนเบ็งก็มัก เฝงฮ้องเฝงเต็นน้ำ อยู่จนฮอดยามมือเช้า พวกวัยรุ่นกะอยู่หลาย กะเลยเกิดความสนใจคิออยากลองเบ็ง อยากฮ้องอยากเต็นแบบนั้นให้หมู่ยอมรับในความเป็นศิลปินของเขา ตอนนั้นเจ้าของ (ตัวเอง) กะเป็นหมอลำดังมีงานมาตลอดค่าจ้างกะถือว่าแพงอยู่ในระดับหมอลำใหญ่ แต่ว่ากะคิดอยากลองอีหยังแปลกใหม่เบ็ง เพราะว่าหมอลำกลอนพวกมาเบ็งกะมีแต่ผู้ใหญ่อายุ 40-50 ปีขึ้นไป พวกเด็กน้อยวัยรุ่นนั้นบ่สนใจเบ็งเลย บางคนมาพอเห็นฮ้านแล้วกะอย่างหนี บางคนอยู่แต่พอได้เห็นหน้าหมอลำ ได้ฟังหมอลำบ่ทันจบกลอนแล้วกะอย่างหนีแล้ว เลยคิดว่เฮ็ดจั่งได้ซิเอ็นใจพวกวัยรุ่นให้มามีมาชอบหมอลำอยู่เบ็งเฮาจนตลอดคืน อีอย่างหนึ่งสมัยนี้พวกวัยรุ่นมีอำนาจในการจ้างหมอลำ เพราะว่าพวกนี้มันไปทำงานไปกรุงเทพฯ เฮ็ดผ้าป่าส่งเงินส่งทองมา พวกผู้เฒ่าผู้แก่สิจ้างหยังมาเสพงันกะต้องตามใจพวกนี้ เพราะว่าเขาเป็นคนหาเงิน”³⁷

หลังจากนั้นหมอลำสายขนต์ จิตรธรรม ก็คิดหาวิธีการที่จะทำรูปแบบที่เห็นจากการลำของหมอลำอุครน้อย คาวเหนื่อมาปรับปรุง การแสดงหมอลำกลอนต้องมีผู้ลำร่วมประชันได้ตอบกัน 2 คน หญิงชาย หมอลำสายขนต์จึงต้องหาคู่ลำประชัน หมอลำสายขนต์จึงนำความคิดการปรับปรุงเปลี่ยนรูปแบบไปเสนอกับหมอลำหญิงที่ลำคู่กันซึ่งเคยลำกลอนประชันได้ตอบกันตลอดและมีความสนิทสนมคุ้นเคยกัน เมื่อหมอลำฝ่ายหญิงตกลงลงรูปแบบการแสดงแบบใหม่ เมื่อหมอลำสายขนต์ไปปฏิบัติงานที่ว้าจั้งจึงนำเครื่องดนตรีไปเล่นประกอบการแสดงนอกจากแคนซึ่งเป็นเครื่องดนตรีหลักของหมอลำกลอนแล้ว ได้นำกลองทอมบ้าไปประกอบการแสดงด้วย ในระยะแรกของการลำกลอนไหว้ครูและประกาศศรัทธาด้วยการลำโดยใช้รูปแบบกลอนลำทางสั้นเหมือนหมอลำกลอน เมื่อถึงจังหวะที่ตึกคักเร้าใจในกลอนเดินดงชมธรรมชาติ เกี่ยวกับพาราตี จึงนำเอาการลำแบบใหม่เข้ามาแทรกโดยใช้ทั้งแคนและกลองทอมบ้าในการประกอบการลำ³⁸

ในระยะแรกหมอลำสายขนต์เล่าว่า คนดูรู้สึกแปลกใจที่หมอลำกลอนมีกลองมาตั้งไว้บนฮ้านหมอลำ แต่คนดูก็เกิดความอยากรู้อยากเห็นและรู้สึกสนุกขบขันในการลำแบบใหม่ จนบางคนเรียกการลำรูปแบบใหม่ที่นำเสนอนี้ว่า หมอลำผ้าป่า ซึ่งก็จะเป็นผลดี คือคนดูรู้สึกอยากรู้อยากเห็นเจ้าภาพบางรายจ้างไปเสพงันเพราะรู้สึกว่ามันเป็นสิ่งแปลกใหม่ไม่เคยพบมาก่อน³⁹

การแสดงหมอลำแบบใหม่นี้ ระยะแรกในจังหวัดอุบลราชธานีก็ได้รับการต่อต้านจากหมอลำกลอนรุ่นเก่า ซึ่งไม่ยอมรับการลำในรูปแบบใหม่ เกิดการตอบโต้จนถึงขั้นมีการออกอากาศใน

³⁷ เฝงฮ้าง.

³⁸ เฝงฮ้าง.

³⁹ เฝงฮ้าง.

รายการวิทยุกระจายเสียง โดยหมอลำที่ต่อต้านมองว่าเป็นการทำลายรูปแบบและศิลปะทั้งดงาม และทรงคุณค่าของหมอลำกลอน⁴⁰

อย่างไรก็ตามหมอลำซึ่งก็ถือกำเนิดและแพร่กระจาย เป็นที่นิยมของกลุ่มคนดูอย่างรวดเร็ว จนในที่สุดก็มีหมอลำหมู่และหมอลำกลอนหลายคนหันมาลำซึ่ง เนื่องจากมีรายได้ดี การแสดงก็มุ่งเน้นในเรื่องความสนุกสนานเป็นหลัก ซึ่งตัวหมอลำไม่ต้องเครียดและจริงจังและทุ่มเทความคิดสติปัญญา ปฏิภาณไหวพริบเหมือนการลำกลอน

หมอลำสายยนต์ จิตรธรรม ได้กล่าวถึงเหตุผลที่ตัวเองปรับตัวจากหมอลำกลอนเป็นหมอลำซึ่งไว้ว่า “ที่มาเปลี่ยนเป็นหมอลำซึ่งเพราะเห็นว่าเป็นการลำที่สนุกสนาน ผู้เป็นหมอลำไม่ต้องเครียดกับการแสดง หมอลำซึ่งจะมีคนดูทุกวัยมีตั้งแต่วัยรุ่นจนถึงวัยผู้ใหญ่ รายได้ดีมีคนมาว่าจ้างแพงขึ้นเรื่อย ๆ ตามชื่อเสียงและอุปกรณ์ประกอบ เช่น เวที แสง สี คนตรี ถ้ามีครบเครื่องทุกอย่างราคาค่าจ้างก็สูงตามไปด้วย”⁴¹

“การเป็นหมอลำซึ่งสิ่งที่สำคัญ คือ เวลาลำแล้วรู้สึกสนุกสนาน ไม่เคร่งเครียด เป็นหมอลำกลอนถึงแม้จะชอบและมีความสุขที่ได้ลำหรือได้แสดงให้คนอื่นเพลิดเพลิน และมีความสุข แต่ก็มีความเครียดและความทุกข์แฝงอยู่ในการลำแต่ละครั้ง หมอลำกลอนจุดใหญ่อยู่ที่การแสดงออกถึงความรู้ของตัวหมอลำ ซึ่งจะต้องมีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม คู่ที่มาลำได้ตอบกันจะถามปัญหากันในลักษณะการถามตอบ ซึ่งหวังผลถึงการแพ้ชนะในการตอบได้ประสบการณ์และความรู้เลขที่เดียว ถ้าเสียทีพลาดพลั้งตอบไม่ได้ก็จะถูกหมอลำที่ลำประชันกันลำกลอนสาธิตว่าให้เจ็บแสบ คนดูก็จะโห่ฮา หัวเราะไปตามอารมณ์ที่ถูกกระตุ้นโดยกลอนลำ ซึ่งจะทำให้รู้สึกทั้งเจ็บใจและเสียใจที่ตัวเองต้องจมนมจนพ่ายแพ้และรู้สึกอับอายขายหน้าคนดูอย่างมากจนแทบอยากจะมุดดินแค้นหนี(แทรกแผ่นดินหนี) หรือคิดอีกที่ก็คิดว่าตัวเองไม่มีความสามารถเหมือนหมาตัวหนึ่งครั้งหนึ่งเมื่อลำเสร็จแล้วรู้สึกเจ็บใจตัวเองที่แพ้จนมคนอื่นเขา เมื่อลงจากเวทีแล้วนั่งรถกลับบ้านนั่งร้องไห้มาตลอดทาง รู้สึกทั้งอับอายทั้งเจ็บใจตัวเอง เมื่อมาถึงบ้านก็กลับไปหาอาจารย์ที่สอนซึ่งก็คือพี่ชาย (หมอลำมีชัย จิตรธรรม) ถามปัญหาที่ตนตอบไม่ได้ให้อาจารย์ช่วยชี้แนะในปัญหาที่ติดขัด นำตำรับตำรามาอ่านและท่องเพิ่มเติมเพื่อเป็นการเสริมความรู้และในแต่ละครั้งที่ไปลำกลับมาจะมีการบ้านมาให้คิดแก้ปัญหาและเรียนกลอนลำใหม่ เรียกว่าขี้เกียจไม่ได้เลย จนในที่สุดก็รู้สึกว่าตัวเองเครียดและเหน็ดเหนื่อย แต่ก็ยังไม่ถึงกับท้อถอย แต่เมื่อมีหมอลำซึ่งซึ่งเป็นแนวทางในการ

⁴⁰ สัมภาษณ์หมอลำหงษ์ทอง หงสา เมื่อวันที่ 8 กันยายน 2539 ที่ อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี.

⁴¹ สัมภาษณ์หมอลำสายยนต์ จิตรธรรม อ้างแล้ว.

แสดงแบบใหม่ ซึ่งการเป็นหมอลำซึ่งไม่ต้องเครียดกับผลแพ้ชนะ แต่หมอลำชายหญิงจะร่วมมือกันแสดงให้คนดูรู้สึกสนุกสนาน จึงคิดว่าน่าจะเลือกทางนี้ดีกว่า ตนเองก็ยังได้ลำยังได้แสดงในสิ่งที่ตนเองชอบตนเองรักที่ทำให้คนดูที่มาดูเรารู้สึกถึงความสนุกสนานเพลิดเพลิน จึงคิดว่าจะสู้และปรับปรุงแนวทางการลำแบบใหม่ที่ตนเองริเริ่มขึ้นให้สำเร็จ ซึ่งก็ถือเป็นความภาคภูมิใจอีกอย่างหนึ่งที่ตนเองก็เป็นหมอลำคนแรกในจังหวัดอุบลฯ ที่ได้เผยแพร่ศิลปะแขนงนี้ให้เป็นที่รู้จัก และเมื่อสำเร็จแล้วก็รู้สึกภาคภูมิใจที่มีคนหนุ่มสาวมาสนใจเรียนเป็นหมอลำมากขึ้น ซึ่งผิดกับแต่ก่อนซึ่งแทบไม่มีคนมาเรียนเป็นหมอลำกลอนเลย”⁴²

“อีกด้านหนึ่งหมอลำกลอนนับวันก็มีคนฟังน้อยลง คนฟังส่วนมากคือคนเฒ่าคนแก่ พวกวัยรุ่นก็ไปสนใจหนังสนใจละคร เมื่อไปเห็นหมอลำอุดรน้อยลำ เห็นมีวัยรุ่นและ คนหลาย ๆ วัยสนใจ จึงคิดอยากจะปรับเปลี่ยนให้หมอลำเป็นที่สนใจของทุกวัย”

“ในเรื่องของรายได้ถ้าจะคิดเปรียบเทียบกับกันก็ไม่ได้แตกต่างระหว่างการเป็นหมอลำกลอนและหมอลำซึ่ง แต่หมอลำซึ่งได้ลงทุนในเรื่องเครื่องเสียง แสงสี ซึ่งเราก็จะคิดค่าจ้างส่วนนี้แยกออกต่างหาก ค่าจ้างที่หมอลำรับมาจากเจ้าภาพ หมอลำซึ่งจะมีการแยกออกเป็นค่าจ้างของหมอลำค่าเช่าเครื่องดนตรี ค่าเช่าเวที ไฟ แสง สี ค่าจ้าง นักดนตรี ค่าจ้างนักเต้น ค่ายานพาหนะ ค่าจ้างหมอลำจะแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ค่าจ้างหมอลำหญิงและหมอลำชาย ค่าจ้างหมอลำผมก็จะแบ่งให้คู่ลำของผมเท่านั้น แต่ผมจะได้รายได้มากกว่า จากค่าการลงทุน เวที ไฟ แสง สี ค่ายานพาหนะ เพราะทุกอย่างผมเป็นคนลงทุน เพียงแต่เอาหมอลำหญิงมาประชันกันเท่านั้น แต่เป็นหมอลำซึ่งก็ดีกว่าในแง่ที่ว่าทำให้คนมีงานทำและมีรายได้ไปด้วยกับผมทั้งนักเต้น นักดนตรี”⁴³

จากความนิยมที่คนดูมีต่อหมอลำซึ่งอย่างรวดเร็วและสามารถทำให้หมอลำที่มีกำเนิดขึ้นประมาณ 10 ปี สามารถครองตลาดได้อย่างรวดเร็ว จนยุคนี้ถือได้ว่าหมอลำซึ่งสามารถครองตลาดได้มากกว่าหมอลำประเภทอื่น ก็อาจมาจากเหตุผลหลายข้อทั้งในด้านอรรถรสที่ได้จากการลำ ค่าจ้างและขนาดที่กระทัดรัดพอเหมาะของคณะหมอลำซึ่ง⁴⁴

ในเรื่องอรรถรสที่ได้จากการดูหมอลำซึ่งนั้น หมอลำซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นหมอลำที่ผู้ดูและคนฟังมีปฏิสัมพันธ์โต้ตอบกันตลอดเวลา การลำอยู่ในลักษณะที่คนดูเข้าไปมีส่วนร่วมกับหมอลำมากกว่าหมอลำประเภทอื่น คนที่ไปดูหมอลำซึ่งจะพอนั่งหน้าเวทีหมอลำได้เกือบตลอดเวลาเนื่องจากจังหวะที่หมอลำซึ่งลำเป็นจังหวะที่ตึกคัก และตัวของหมอลำเองในขณะที่ลำก็จะพูดชัก

⁴² เพิ่งอ้าง.

⁴³ อ้างแล้ว.

⁴⁴ สัมภาษณ์หมอลำหงษ์ทอง หงสา อ้างแล้ว.

ชวนให้คนดูร่วมฟ้อนเต้นหน้าเวทีกับหมอลำ โดยใช้ถ้อยคำที่ชักชวนว่า “สอย สอย หมกปลาชิว กินกับผักกระโดน สุขในเมืองคนแมนกินเหล้าแล้วฟ้อน เคี้ยวพ่อแม่พี่น้อง เอาไข่เข้าไป โย้แรง ๆ พ่อแม่พี่น้อง ให้มันแฉะหลุดเคี้ยวหมอลำลึงไปโถมเอาให้”⁴⁵

คนที่ฟ้อนเต้นอยู่หน้าเวทีก็สามารถตะโกนหยอกล้อกับหมอลำ ขอให้หมอลำลากลอนลำ หรือร้องเพลงที่ตนเองชอบให้ฟัง โดยในบางรายอาจให้รางวัลเป็นขนม ลูกโป่งหรือเงิน เมื่อหมอลำลากลองใจและในคนดูบางคนที่มีอารมณ์คลายก็อาจขอขึ้นไปสอยแทรกจังหวะระหว่างที่เป็นเสียงดนตรีบรรเลง⁴⁶

เจ้าภาพบางรายจ้างหมอลำซึ่งไปในบางช่วงที่เป็นช่วงของการร้องเพลงตามคำขอ เจ้าภาพที่มีความสามารถในการร้องเพลงและร้องหมอลำก็จะฉวยโอกาสขึ้นไปร้องและเต้นได้ ซึ่งการกระทำในลักษณะนี้จะไม่เป็นการขัดจังหวะการแสดงเหมือนหมอลำหมู่และหมอลำกลอน⁴⁷

การดูหมอลำซึ่งเป็นการไปดูเพื่อความเพลิดเพลินและสนุกสนาน ไปดูเพื่อดูลีลาท่าฟ้อน ท่าเต้นของทางเครื่องของหมอลำ ดูชุดที่หมอลำหญิงและทางเครื่องสวมใส่ ดูลีลาท่าทางการเป่าแคนของหมอแคน ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะดึงดูดให้คนมาดูหมอลำซึ่ง ท่าฟ้อน และท่าเต้นของหมอลำซึ่งจะเป็นเสน่ห์ที่น่านมองของหมอลำมากกว่าการฟังเนื้อหา บทกลอนที่หมอลำนำเสนอจึงไม่ได้เป็นการเสียรรถรสในการชมมากนัก ถ้าจะเปลี่ยนจากหมอลำเป็นเจ้าภาพหรือคนที่ผู้ดูในชุมชนคุ้นเคย โดยมีทางเครื่องและในบางครั้งก็มีหมอลำเข้ามาเต้นและฟ้อนเป็นลูกคู่ให้ระหว่างที่หมอลำสมัครเล่นลำหรือร้องเพลง⁴⁸

เหตุผลที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่หมอลำซึ่งเป็นที่นิยมของคนดู หมอลำสายยนต์ได้ให้เหตุผลที่สำคัญก็คือในเรื่องของราคาค่าจ้างและความยุ่งยากในการจัดเตรียมข้าวปลาอาหารไว้เลี้ยงหมอลำ หมอลำหมู่คณะขนาดเล็กอย่างน้อยจะมีสมาชิกในวงประมาณ 40 คน ขนาดกลางจะมีสมาชิกประมาณ 60 - 70 คน ขนาดใหญ่จะประมาณ 70 คนขึ้นไป ซึ่งสมาชิกที่มากมายเหล่านี้จะเป็นภาระในเรื่องอาหารเลี้ยงดูหมอลำ ยิ่งในวันงานเจ้าภาพก็มีธุระยุ่งอยู่กับการต้อนรับแขกที่มาช่วยงานบุญเต็มมืออยู่แล้ว การต้อนรับคณะหมอลำ หาดอาหารเลี้ยงดูคนจำนวนมากก็ยิ่งเป็นภาระให้กับเจ้าภาพให้ยุ่งยากมากขึ้น ยิ่งการเลี้ยงอาหารหมอลำนั้นไม่ได้เลี้ยงเฉพาะอาหารเย็นเท่านั้น ในรอบดึกก็จะมีเลี้ยงอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งในเจ้าภาพบางรายก็จะเลี้ยงข้าวต้ม ในขณะที่เดียวกันถ้าหมอลำ

⁴⁵ เพิ่งอ้าง.

⁴⁶ เพิ่งอ้าง.

⁴⁷ เพิ่งอ้าง.

⁴⁸ สัมภาษณ์หมอลำสายยนต์ จิตรธรรม อ้างแล้ว.

อยู่จนถึงเช้า เจ้าภาพก็จำเป็นต้องอยู่เองต้องหาอาหารไว้เลี้ยงก่อนที่หมอลำจะกลับบ้าน ซึ่งถือว่าเป็นภาระที่ค่อนข้างหนักสำหรับเจ้าภาพ ต้องเสียค่าจ้างหมอลำเป็นเงินเรือนหมื่นแล้วยังต้องยุ่งยากในการหาข้าวปลาอาหารอีก

แต่ถ้าเจ้าภาพตัดสินใจจ้างหมอลำซึ่งในคณะขนาดใหญ่หมอลำมีชื่อเสียง เครื่องดนตรี ไฟ แสง สี ทุกอย่างพร้อมมูล ราคาจ้างก็ยิ่งถูกกว่าหมอลำหมู่คณะขนาดเล็ก สมาชิกในคณะหมอลำซึ่งก็มีไม่เกิน 15 คน ซึ่งแม้จะเลี้ยงอาหารในจำนวนคาบที่เท่ากัน ก็ยังใช้อาหารน้อยกว่าการเลี้ยงอาหารหมอลำหมู่เพียงคาบเดียว⁴⁹

ถ้าจะเปรียบเทียบในด้านการแสดง แม้หมอลำหมู่จะให้ความรู้สึกที่โอ้อวดถึงการ เป็นหน้าเป็นตาให้กับเจ้าภาพมากกว่าหมอลำซึ่ง แต่ด้วยปัญหาในเรื่องราคาจ้างที่มีราคาแพง ภาระในการเลี้ยงดูหมอลำ ก็ทำให้หมอลำซึ่งเป็นตัวเลือกที่ดีกว่าในบรรดาหมอลำด้วยกัน

วิวัฒนาการและรูปแบบการแสดงหมอลำซึ่ง เมืองอุบลราชธานี

เมื่อหมอลำสาขนต์ จิตรธรรม เริ่มปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรูปแบบการลำจากหมอลำกลอน เป็นหมอลำซึ่ง หมอลำสาขนต์ทำในลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยยังคงรูปแบบหมอลำกลอนไว้บางส่วน แต่ได้แทรกรูปแบบของรูปแบบของหมอลำซึ่งในขั้นตอน การเกี่ยวพาราตี การชมธรรมชาติ แคนยังคงเป็นเครื่องดนตรีหลักในจังหวะการลำกลอน ในจังหวะการลำแบบหมอลำซึ่งจะใช้แคนและกลองทอมบ้าประกอบ⁵⁰

ในระยะต่อมาเมื่อการแสดงหมอลำซึ่งได้รับความนิยมจากคนดูมากขึ้น หมอลำสาขนต์ก็เปลี่ยนรูปแบบการลำจากการลำกลอนเป็นการลำแบบหมอลำซึ่งอย่างสมบูรณ์ แต่อย่างไรก็ตามรูปแบบการลำของหมอลำซึ่งก็มีรูปแบบของหมอลำกลอนแทรกอยู่ เริ่มตั้งแต่กลอนไหว้ครู กลอนประกาศศรัทธา ซึ่งจะยังใช้จังหวะแบบหมอลำกลอนในกลอนที่มีการลำตอบได้ในเชิงการถามตอบในเรื่องพระธรรมและทางโลก ซึ่งส่วนมากจะเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับงานที่รับจ้างไปเสพเงิน⁵¹

ในระยะแรกเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงมีแคนและกลองทอมบ้า ต่อมาเมื่อการลำซึ่งเป็นที่ยอมรับของคนดู ประมาณ 1 ปีต่อมาหมอลำสาขนต์จึงได้นำพิณมาบรรเลงประกอบเพิ่มขึ้นและเริ่มมีการพัฒนารูปแบบอื่น ๆ เช่น ในเรื่องของเครื่องแต่งกายที่ผู้ชายยังคงรูปแบบการแต่งกายชุดสากลนิยมแบบหมอลำกลอน หมอลำหญิงเปลี่ยนจากการใส่ชุดผ้าซิ่นและเสื้อแขนกระบอก

⁴⁹ เฟื่องอ้าง.

⁵⁰ สัมภาษณ์หมอลำสาขนต์ จิตรธรรม อ้างแล้ว.

⁵¹ เฟื่องอ้าง.

ที่มีสไปพาดเฉียงไหล่แบบการแต่งกายแบบพื้นเมืองอีสานหรือเป็นชุดเสื้อและกระโปรง มาเป็น การใส่ชุดเสื้อและกระโปรงสั้นและรองเท้าบู๊ทสั้นหุ้มข้อแบบเดียวกับการแต่งกายของนักเดินหรือ ทางเครื่องของหมอลำหมู เพื่อจะได้เหมาะสมกับรูปแบบการแสดงที่หมอลำซึ่งต้องมีการร้องและ การเดินการฟ้อนในจังหวะที่คลึกคล่ำใจ⁵²

เมื่อทำการแสดงหมอลำซึ่งเต็มรูปแบบ หมอลำสายยนต์ก็ได้นำเอาทางเครื่องเข้ามา ประกอบการแสดง หมอลำซึ่งจะมีนักเดินประมาณ 4 คน ในเวลาที่มีการลำกลอน ไหว้ครูเสร็จ หมอลำก็จะลำกลอนประกาศศรัทธา ซึ่งหมอลำซึ่งบางคนลำเป็นจังหวะของหมอลำซึ่ง ช่วงนี้นัก เดินขึ้นมาเดินบนเวทีทั้ง 4 คน เมื่อผ่านไปประมาณ 2 ชั่วโมง นักเดินจะสลับกันออกมาเดินครั้งละ 2 คน จนกว่าจะถึงช่วงของการขอเพลงลูกทุ่งหรือเพลง ลูกทุ่งหมอลำ ซึ่งจะอยู่ในช่วงประมาณ เทียงคีนทางเครื่องจึงจะออกมาทั้ง 4 คน หรือออกมาพร้อมกันทั้งหมดถ้าเห็นว่าอยู่ในช่วงที่ต้อง เรียกร้องความสนใจของคนดู แต่หมอลำซึ่งบางคู่ก็จะมีนักเดินเพียง 2 คน⁵³

การที่มีสมาชิกเพิ่มมากขึ้น ฮ้านของหมอลำกลอนซึ่งเป็นแคร์ที่นำมาวางเรียงกันแล้วต่อเสา ไม้ไผ่ขึ้น หากานมาค้ำ มุงด้วยใบมะพร้าวพอกันน้ำค้างและสำหรับเดินสายเครื่องไฟและ ไมโครโฟน หรือจะเป็นเพิง 4 เสา ที่มีการยกพื้นสูงประมาณศรียะผู้ใหญ่ มุงหลังคาด้วย ทางมะพร้าว เสื้อที่ทอดด้วยกก ถ้าเป็นฤดูฝนก็อาจจะมุงด้วยฝาใบตอง ฮ้านในลักษณะที่กล่าวดูจะ คับแคบและไม่แข็งแรงพอที่จะให้คน 10 คน ทั้งนักดนตรี หมอลำ นักเดิน ขึ้นไปร้องและเดินได้ หมอลำสายยนต์จึงได้นำเวทีสำเร็จรูปมาใช้ เป็นอันว่าเมื่อเจ้าภาพจ้างหมอลำก็จะได้ทั้งเครื่องไฟ เวทีประกอบเสร็จ เจ้าภาพมีหน้าที่แค่จ่ายเงินค่าจ้างและเตรียมข้าวปลาอาหารเอาไว้เลี้ยงหมอลำ⁵⁴

ในเรื่องของแสงเสียงที่นำมาใช้กับหมอลำซึ่งนั้น จากรูปแบบการลำกลอนที่ใช้เพียงหลอด ไฟหลอดเดียวไว้กลางเวที เพื่อให้มองเห็นหมอลำ หมอลำซึ่งจะนำเอาไฟแสงสีในลักษณะเดียวกับ หมอลำหมู เพียงแต่เวทีและจำนวนหลอดไฟแสงสีของ หมอลำซึ่งจะมีจำนวนน้อยกว่า⁵⁵

รูปแบบด้านอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นเนื้อหาหรือบทเรื่องที่นำมาลำ หมอลำซึ่งจะเน้นในเรื่องความ สนุกสนานเป็นหลักที่สำคัญที่สุด ผู้มาดูหมอลำซึ่งจะมาเพื่อฟังและดูรูปแบบการฟ้อนการเดินเป็น หลัก เนื้อหาไม่มีใครสนใจที่จะฟังมากนัก เนื่องจากการยากที่จะฟังเนื้อหาที่หมอลำซึ่งนำมาลำ

⁵² เฟื่องอ้าง.

⁵³ เฟื่องอ้าง.

⁵⁴ อ้างแล้ว.

⁵⁵ อ้างแล้ว.

เพราะเสียงดนตรีกลบเสียงลำของหมอลำไปหมด ในขณะที่ตัวของหมอลำซึ่งเองก็เน้นเรื่องความสนุกสนาน ความบันเทิงของคนดูมากกว่าการให้ความรู้หรือข้อคิดที่ได้จากการลำ⁵⁶

หมอลำซึ่งได้รับความนิยมจากคนดู ทำให้มีงานมาว่าจ้างไปเสฟงันเป็นจำนวนมาก ทำให้หนุ่มสาวหลายคนเห็นโอกาสที่จะเข้ามาประกอบอาชีพหมอลำ หนุ่มสาวหลายคนจึงเริ่มไปฝึกหัดเป็นหมอลำซึ่ง หมอลำหลายคนก็ปรับเปลี่ยนตัวเองไปเป็นหมอลำซึ่ง ในยุคปัจจุบันจึงได้ชื่อว่า เป็นยุคของหมอลำซึ่งจะได้รับการจ้างงานจากเจ้าภาพมากกว่าหมอลำประเภทอื่น ๆ (เหตุผลที่หมอลำซึ่งเป็นที่นิยมจะกล่าวถึงต่อไป) รูปแบบการแสดงของหมอลำซึ่งยังเปลี่ยนไปในลักษณะของคนตรีลูกทุ่งหมอลำมากขึ้น การลำของหมอลำซึ่งในยุคแรกที่ใช้กลอนลำที่หมอลำให้อาจารย์ประพันธ์กลอนลำแต่งให้เฉพาะตัว มาสู่กลอนลำในแถบบันทึกเสียง ซึ่งเป็นผลงานที่เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในหมู่คนฟังของนักร้องลูกทุ่งหมอลำชื่อดัง ซึ่งภาษาหมอลำเรียกว่ากลอนตลาด เช่น กลอนลำสาวจันทร์ก้องโกบ ของพรศักดิ์ ส่องแสง โบว์รักสีดำของศิริพร อำไพพงษ์ คอยฟี่ที่มออีแดง ของจินตรา พูนลาก กลอนตลาดเหล่านี้สามารถท่องจำได้อย่างรวดเร็ว เลียนแบบการร้องได้ง่าย ทำให้หมอลำซึ่งในยุคหลังๆนำกลอนเหล่านี้มาใช้ลำมากกว่ากลอนที่ประพันธ์ขึ้นเพื่อตัวเองโดยเฉพาะ⁵⁷

การเป็นที่นิยมอย่างรวดเร็ว ทำให้ตลาดการจ้างงานหมอลำซึ่งมีมากขึ้น จนมีคนหนุ่ม-สาวหันเหมาเป็นหมอลำซึ่งมากขึ้น ทั้งจากคนที่เคยเป็นหมอลำกลอน หมอลำหมู่หรือฝึกหัดขึ้นใหม่ ซึ่งหมอลำซึ่งมีกลอนลำของตัวเองโดยเฉพาะแค่ 20 กลอนก็สามารถลำจนสว่างได้ เพราะที่เหลือก็จะใช้กลอนตลาดในการลำ คนที่หัดหมอลำซึ่งจึงใช้เวลาแค่ 2 เดือนก็สามารถรับงานได้ ทำให้หมอลำซึ่งในระยะหลังจากปี 2532 ประมาณ 2-3 ปี เป็นหมอลำที่ภาษาหมอลำเรียกว่าหมอลำจำบ่ม ซึ่งหมายถึงคนที่ฝึกหัดหมอลำเพียงครึ่งๆกลางๆไม่เกิดความชำนาญในศิลปะการเป็นหมอลำอย่างแท้จริง เวลาไปแสดงจึงไม่สามารถดัดศิลปะที่สวยงามออกมาได้ การลำ การแสดง การฟ้อน การเต้น จึงมองดูไม่สวยงาม อาศัยเพียงความสวยงามของรูปร่างหน้าตา การแต่งการที่มองดูโป๊ ล่อแหลมคำพูดที่สื่อกันระหว่างหมอลำที่ลามก พูดถึงเรื่องเพศและการร่วมเพศอย่างโจ่งแจ้ง การร้อง การเต้น การฟ้อน มีลีลาที่ขำขวนให้เกิดอารมณ์ทางเพศ แม้กระทั่งมีการแสดงออกด้วยท่าทางคว่ำจับอวัยวะของฝ่ายคู่ลำของตนเอง โดยเฉพาะหมอลำหญิงจะแสดงในลักษณะดังกล่าวมากกว่าหมอลำชาย ซึ่งผิดกับหมอลำกลอนที่หมอลำชายเมื่อถึงกลอนเกี่ยวพาราตีหรือชมโฉมฝ่ายหญิง ก็จะทำในลักษณะการพูดสองแง่สามง่าม แต่ก็จะใช้คำพูดในเชิงการเปรียบเทียบให้เกิดความขบขัน

⁵⁶ อ้างแล้ว.

⁵⁷ สัมภาษณ์หมอลำหงษ์ทอง หงสา อ้างแล้ว.

หรือเป็นการลำตอบโต้ที่ทำให้ฝ่ายหญิงหากลองล้าที่เจ็บแสบถึงพริกถึงขิงมากล่าวแก้ เพื่อให้คนดูรู้สึกสนุกสนานและหวังผลถึงการแพ้ชนะจากการตอบโต้ประชันกลอนลำกัน การพ้องหมอลำฝ่ายชายก็จะมีท่าจก (ล้วง) ซึ่งหมอลำหญิงก็จะใช้ท่าปัดตอบโต้ การพ้องในลักษณะดังกล่าวก็เพื่อให้คนดูสนุกสนานกับลีลาและท่าทางการพ้อง ซึ่งโഴวถึงจังหวะลีลาท่าทางที่อ่อนช้อยสวยงามของท่าพ้องเกี่ยวไปในตัว เป็นลักษณะการพ้องคู่กันให้มีลีลาสวยงามเข้ากันได้อย่างเหมาะสมโดยไม่มี การฝึกลำกันมาก่อน ผู้พ้องต้องมีความสามารถและชำนาญในด้านนี้พอสมควร เมื่อหมอลำซึ่ง จำบ่มเหล่านี้นำมาแสดง การขาดการฝึกฝนที่พอเพียง ทำให้แทนที่จะนำเสนอถึงศิลปะการแสดงที่ สวยงาม กลับกลายเป็นสิ่งที่สื่อถึงเรื่องเพศอย่างค่อนข้างลามกอนาจาร โดยเฉพาะเมื่อฝ่ายหญิงเป็น ฝ่ายเริ่มต้น หมอลำชายที่คือน่าจะไม่หลบหลีกและตอบโต้ในลักษณะเดียวกันมีตั้งแต่การใช้คำพูด ตอบโต้สองแง่สามง่ามหรือบางคนจะพูดอย่างชัดเจนสื่อความหมายอย่างจะแจ้งในเรื่องเพศไปจน ถึงการจับต้อง จับล่วงไปยังอวัยวะทางเพศของฝ่ายตรงข้าม⁵⁸

แม้ในหมอลำกลอนจะมีการพูดการพ้องเพื่อจับต้องร่างกาย คู่หมอลำจะทำการกันในช่วงเกี่ยว พาราตีซึ่งจะเป็นบางช่วงบางยกและจะลำในลักษณะการพูดหรือลำเพื่อยั่วให้อีกฝ่ายได้อายและใน อีกแง่หนึ่งก็เป็นการพูดหรือแสดงกริยาที่บอกความเหนือกว่าในฐานะผู้ชนะที่ทำให้อีกฝ่ายจมนมจน คิดตอบโต้ไม่ได้⁵⁹

หมอลำซึ่งไม่ใช่หมอลำที่ลำซึ่งโหวจึงพริบกันในด้านความรู้เกี่ยวกับทางโลกและทาง ธรรมในลักษณะการลำแบบตามตอบ รูปแบบของหมอลำซึ่งจะเน้นหนักในเรื่องการเกี่ยวพาราตี เพื่อแสดงความรัก การลำที่เป็นจังหวะที่สนุกสนานร่าเริง บทกลอนที่นำมาลำจะแทรกเรื่องตลก เกี่ยวกับเพศ เช่น กลอนลำเรื่องนม “นมเอ๋ยนม เคยอมเคยเล่น ตั้งแต่เป็นเด็กเท่าใหญ่ไผ่กะม็กนม ไผ่กะม็กนมเล่น ฮือไผ่ม็กนมแม่พี่น้อง โดยเฉพาะนมเมีย ส่วนผู้เข้าหมอลำนี้นักหลาย นม ของหมอลำผู้หญิงนี้แห่งเป็นแต่จับแต่อม แม่บ่พ่อแม่พี่น้อง.....”⁶⁰

ในเรื่องความรู้เกี่ยวกับงานที่หมอลำได้รับจ้างไปเสพเงิน หมอลำจะลำกล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับการ บวช อาณิสสงค์ที่ได้จากการบวช ประเภทของการบวช ส่วนมากหมอลำจะลำเพียงคนเดียวคน หนึ่ง เพื่ออธิบายและชี้แจงให้เห็นผลบุญหรืออาณิสสงค์ที่เจ้าภาพได้ประกอบกิจกรรมนั้น เมื่อ อธิบายเสร็จสิ้นพอสังเขป โดยใช้กลอนลำแบบทางสั้นเพื่อลำอธิบายความ เมื่อจบการลำอธิบาย หมอลำจะลำซึ่งเป็นกลอนปิดท้าย เพื่อให้ผู้ดูรู้สึกคลั่งสนุกสนาน หมอลำอีกคนก็จะต่อด้วย

⁵⁸ สัมภาษณ์หมอลำสายยนต์ จิตรธรรม อ่างแก้ว.

⁵⁹ เพิ่งอ้าง.

⁶⁰ สัมภาษณ์หมอลำหงษ์ทอง หงสา อ่างแก้ว.

กลอนลำซึ่งและลำต่อไปในเรื่องอื่น เช่น อาจจะลำประวัติเมืองอุบลราชธานี ประวัติเมืองเวียงจันทน์ เป็นกลอนลำในลักษณะประวัติศาสตร์ ซึ่งก็จะใช้กลอนลำทางสั้น แล้วจะจบด้วยกลอนลำซึ่ง ในบางช่วงก็จะแทรกการร้องเพลงตามคำขอของผู้ดูหรือเจ้าภาพ⁶¹

ด้วยลักษณะรูปแบบการลำที่ต้องการเน้นในเรื่องความบันเทิง สนุกสนานและภูมิปัญญาของหมอลำซึ่ง ที่ไม่ต้องเล่าเรียนเนื้อหาในเรื่องทางโลกและทางธรรม ทำให้รูปแบบของหมอลำซึ่งจึงเป็นการลำแบบการแสดงบทบาทสมมุติแบบหมอลำหมู่ เพียงแต่ไม่ได้สวมบทบาทเป็นตัวละคร หมอลำซึ่งลำโดยหมอลำชายหญิงลำตอบรับให้สอดคล้องกันในลักษณะของการสมมุติถึงเรื่องความรักที่มีให้กันจนเกิดการเกี่ยวพาราสี ก่อนการลำหมอลำซึ่งชายหญิงแต่ละคู่ต้องมาพูดคุยตกลงและซ้อมรูปแบบและบทบาทการลำ การพูดคุยเพื่อรับส่งบทกัน หมอลำซึ่งเมื่อใครแสดงผิดพลาดจำบทกลอนลำไม่ได้ หมอลำอีกคนก็จะมาช่วยพูดคุย พุดลำประทับประคองให้การแสดงราบรื่นและให้คนดูเกิดความสนุกสนานเหมือนลักษณะของหมอลำหมู่ที่ต้องมีการส่งบทให้ซึ่งกันและกัน อีกคนที่เข้ามามีบทบาทในการลำมากก็คือหมอแคน หมอแคนต้องเป่าแคนเก่งและต้องสร้างภาพลักษณ์ในการเป่า ในลักษณะของการขายท่าทาง เช่น หมอแคนบางคนเวลาเป่าแคนจะยกย้ายสายเอวไปตามจังหวะของแคน สายเอวให้โค้งหน้าโค้งหลัง หมอแคนบางคนมีท่าทางการเป่าแคนที่ดูแล้วทำให้คนเกิดความพอใจ ประทับใจในท่าทาง ก็จะทำให้หมอลำซึ่งคนนั้นดูน่าสนใจมากขึ้น เพราะตัวหลัก 3 คน คือ หมอลำชาย หมอลำหญิงและหมอแคน ต่างก็แสดงบทบาทของตนเองเต็มที่ ทำให้คนดูเกิดความสนุกสนานจากการดูลีลาท่าทาง⁶²

การแสดงหมอลำซึ่งได้ผ่านการปรับตัวอย่างมากเช่นกัน หมอลำคนใดที่แสดงในลักษณะที่ค่อนข้างลามก ฝีมือการแสดงขาดซึ่งศิลปะในการเป็นหมอลำ เมื่อนานเข้าก็จะทำให้ไม่ได้รับความนิยมและการว่าจ้างจากเจ้าภาพ เมื่อไม่มีงานหมอลำเหล่านั้นก็จะเลิกประกอบอาชีพไปโดยปริยาย ดังนั้นหมอลำที่ประสบความสำเร็จในระยะยาวและมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับของคนดูต้องมีการพัฒนาการแสดงของตนให้เข้าถึงศิลปะการเป็นหมอลำซึ่งที่ต้องสื่อให้คนดูเกิดความสนุกสนาน มีอารมณ์ที่สนุกกับการดู การฟ้อน การเต้น การลำ การแต่งกายของหมอลำ หมอแคน หางเครื่อง และต้องพร้อมในเรื่องของแสงสีเวทีการแสดงที่มองดูโอ้อ่า ซึ่งจะเป็นหน้าเป็นตาของเจ้าภาพเป็นอันดับแรก⁶³

⁶¹ เฟื่องอ้าง.

⁶² เฟื่องอ้าง.

⁶³ อ้างแล้ว.

การไปดูหมอลำซึ่ง ความพร้อมอันดับแรกที่คุณไปดูสังเกตเป็นที่สะดุดตาก็คือเวที แสงสี ซึ่งคนดูจะวัดจากขนาดและรูปแบบของเวที เครื่องดนตรี ว่าหมอลำซึ่งขณะนั้นอยู่ในระดับใด ประการต่อมาก็คือ ชุดเครื่องแต่งกายของหมอลำและหางเครื่อง หมอลำชายต้องใส่ชุดไทยสากล เต็มยศ หมอลำหญิงใส่ชุดกระโปรงติดกัน ตัวเสื้อรัดรูป กระโปรงจีบพองรอบๆเอวเช่นเดียวกับ หางเครื่องของหมอลำ ความน่าดูจะอยู่ที่หมอลำหญิงและหางเครื่องต้องรูปร่างดี จึงจะใส่ชุดออกมาดูสวย หมอลำอาจจะมียาุมามากวัยรุ่นหรือวัยสาวไปบ้าง แต่หางเครื่องเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่ง ต้องอยู่ในวัยรุ่นจนไปถึงวัยสาว ขณะหมอลำซึ่งต้องหาเครื่องที่รูปร่างดี อยู่ในวัยเต็มสาว อาจจะมาจากเหตุผลที่คุณยอมรับที่จะดูหมอลำที่ค่อนข้างมีอายุ เพราะหมอลำไม่ได้ขายรูปร่างหน้าตา อย่างเดียว หมอลำขายเสียงไปด้วย หมอลำที่น้ำเสียงไพเราะมีลีลาการลำ การฟ้อน ที่สวยงาม ก็สามารถชดเชยในเรื่องอายุไปได้บ้าง แต่หางเครื่องที่ต้องขายรูปร่างหน้าตาเป็นหลัก ต้องดูสวยอยู่ในวัยสาวเสมอ ถ้าหมอลำคนใดที่นำเอาหางเครื่องรูปร่างไม่สวย มีอายุมาก คนดูจะพูดก่อนขอคว่า “ไม่รู้ไปชุดมาจากหลุมไหน มันอึดมันอยากหางเครื่องปานนั้นบ้อ ผู้เส้ผู้สาวบ่อดียากตัว นี่ อีหยั่งว่าแม่นี้งี้น ว่าแม่นี้อู้อยู่เฮือน (ภรรยา) เด็นยังสิเป็นดาเบ็งกว่า” เพราะฉะนั้น หมอลำซึ่งต้องหาเอาคนรูปร่างดี อยู่ในวัยสาว เต็นสวย ซึ่งมีเพียง 4-5 คน ก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ส่งเสริมให้คณะหมอลำเป็นที่สนใจขึ้นมาก⁶⁴

ในส่วนของหมอแคน หมอแคนหมอลำซึ่งต้องอยู่ในวัยที่ไม่แก่ ต้องอยู่ในวัยผู้ใหญ่ ถ้าอยู่ในวัยหนุ่มจะได้รับความสนใจจากคนดูมาก ยิ่งลีลาการเป่าแคนจะเป็นที่ประทับใจแล้ว ก็จะมีส่วนที่จะส่งเสริมคณะหมอลำ⁶⁵

ส่วนประกอบที่สำคัญที่สุดของการมีชื่อเสียงของหมอลำซึ่งก็คือ หมอลำชายหญิงต้องมีการลำที่ไพเราะ เข้าคู่การแสดงได้อย่างเหมาะสม มีการส่งบทและรับบทกันได้เป็นอย่างดี การฟ้อนการเต้นสวยงาม เข้าคู่กันได้อย่างดีระหว่างหมอลำด้วยกันและหมอลำกับหางเครื่อง⁶⁶

หมอลำที่มีความสามารถในการลำและการแสดง ไม่เพียงแต่เพียงแต่ขายรูปร่างหน้าตา หมันฝึกฝนการแสดงของตน แสวงหาความรู้ในอาชีพของตน ปรับปรุงในส่วนที่ด้อยของตน จะทำให้การแสดงพัฒนายิ่งๆขึ้นไป จะทำให้สามารถประกอบอาชีพไปได้นานและประสบความสำเร็จ มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับ หมอลำสายยนต์กล่าวว่า ในระยะแรกของการลำแบบหมอลำซึ่งการฟ้อนการเต้นของตนมองดูกะกะแก้ง้าง ไม่สวยงาม ไม่เข้ากับจังหวะของดนตรี เพราะหมอลำ

⁶⁴ สัมภาษณ์หมอลำสายยนต์ จิตรธรรม อ่างแก้ว.

⁶⁵ เพิ่งอ่าง.

⁶⁶ เพิ่งอ่าง.

กลอนไม่ได้เน้นเสนอในเรื่องการเดินการฟ้อนมากเหมือนหมอลำซึ่ง การฟ้อนเมื่อเป็นหมอลำ กลอนเพียงแต่ให้เป็นบ้าง แต่หมอลำซึ่งต้องเสนอลีลาการเดินการฟ้อนที่อ่อนช้อยสวยงาม การเดินที่ตึกักเร้าใจชวนให้คนดูรู้สึกอยากจะฟ้อนหรือเดินตาม⁶⁷

“ช่วงหนึ่งผมไปหัดฟ้อนกับครูฟ้อนอยู่ 2-3 เดือน ไปหัดฟ้อนแบบท่าฟ้อนอีสานบ้านเฮา ฟ้อนแบบท่าพื้นฐานแบบบ้านเฮา ใส่จังหวะหมอลำแล้วมันเบื่องามบอกว่าท่า “แอ้งตอกขา กาดากปีก แอ้งเจิ่น เต่าลงหนอง” ถ้ารู้จักจังหวะการต่อจังหวะท่าทางลีลาให้เป็นที่ตาเบิ่ง แต่ก่อนผมหย่อนบ่ค่อยได้ เวลาฟ้อนบ่รู้จักวิธีฟ้อนเอนหลัง หัดไปหัดมาฟ้อนเอนหลังจนเกือบสิจรดพื้นได้ หัดฟ้อนจนจะของแหวอ่อน แอนโตไปได้ทั้งหน้าทั้งหลัง ทั้งข้าง ลีเอาแบบได้ได้เบิด การฟ้อนการเดินแบบบ้านเฮาบ่คือกัน บ้านเฮาฟ้อนไปทั้งโตใช้ร่างกายว่าแม่นทุกส่วน จังหวะการย่ำขาจะสปีคือกัน การเดินนั้นกะไปเบิ่งไปศึกษาจากการไปเบิ่งหมอลำหมู่ ไปเบิ่งวงดนตรีลูกทุ่ง เขาลีเดินสีย่อนจึงได้จึงลีเป็นตาเบิ่ง หัดอยู่น้ำกระจก จนเห็นว่าเข้าท่าเข้าทางพุ่นละ ก่อนลีไปลำไปแสดงแต่ละครั้งกะสีย้อมใส่กันกับหมอลำฝ่ายหญิง ลีถ้ากลอนใด ลีฟ้อนท่าแบบใด กะสียัดสียัดกัน บางเพื่อหัดกะทั้งคำว้าวว่าลีเว้าลียูสียรับส่งบทกันแบบใด แต่กะมีคือกันบางเพื่อลั่นอกบท คนเป็นคู่เฮากะชิต้องใช้ไหวพริบแก้ปัญหากันไปให้ได้ พยายามส่งบท เสริมบท ให้คนเบิ่งบ่เซ้ง เกิดความสนุกสนานในการมาเบิ่ง บางเพื่อพอแทรกความฮู้ลงในกลอนลำ ในคำเว้าเฮาจะต้องแทรกลงนำพอให้คนเบิ่งเขาได้ประโยชน์แน่ นอกเหนือจากความม่วนขึ้นอย่างเดียว”⁶⁸

การประสบความสำเร็จของหมอลำซึ่ง ซึ่งมาจากความพยายามแสวงหาสิ่งที่เหมาะสมกับการแสดงและคนดูชื่นชอบ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะสามารถวัดความเป็นหมอลำใหญ่ คือพร้อมทั้งศิลปะการลำ เทคนิคที่นำมาประกอบ จะทำให้สามารถเป็นหมอลำซึ่งได้ยืนนาน ถึงแม้ว่าหมอลำซึ่งต้องการหมอลำที่อยู่ในวัยหนุ่มสาว แต่ถ้าหมอลำมีความสามารถก็จะสามารถประกอบอาชีพได้ยาวนานจนถึงวัยเกือบ 50 ปีเลยทีเดียวในรายของหมอลำชาย หมอลำหญิงจะอยู่ในช่วงอายุประมาณ 40 ปี แต่หมอลำหญิงในหลายๆคนมักจะหยุดความรุ่งโรจน์ในอาชีพของหมอลำเมื่อแต่งงานแล้วมีลูก⁶⁹

การเป็นหมอลำซึ่งในระยะแรกก็เช่นเดียวกับหมอลำประเภทอื่น หมอลำก็ได้ถือเป็นอาชีพหลัก คนที่มาเรียนมักเป็นชานา คนเย็บผ้า ประกอบอาชีพค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ คนที่มาเรียนส่วนมากมักเกี่ยวพันเป็นลูกหรือเป็นญาติกับหมอลำ ซึ่งจะทำให้มีโอกาสดีในการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ได้ดูการแสดงของหมอลำได้ดีกว่าคนอื่น เมื่อไปประกอบอาชีพ โอกาสของการ

⁶⁷ เฟิงอ้าง.

⁶⁸ เฟิงอ้าง.

⁶⁹ สัมภาษณ์หมอลำหงษ์ทอง หงสา อ่างแล้ว.

ประสบความสำเร็จย่อมมีมาก ยิ่งถ้าพ่อแม่หรือญาติพี่น้องเป็นหมอลำมีชื่อเสียง โอกาสของการมีชื่อเสียงและประสบความสำเร็จของการเป็นหมอลำจึงย่อมมีมากขึ้น เนื่องมาจากความพร้อมในหลายๆด้าน ทั้งด้านของดนตรี แสงสี เวที การรู้จักคู่ทางการทำมาหากิน โดยการสั่งสอนจากพ่อแม่ญาติที่เป็นหมอลำได้ปูเส้นทางไว้ให้เพียงแค่หมอลำใหม่มีความสามารถในการแสดงและมีสัมผัสที่ฟังได้ไพเราะพอสมควรก็สามารถเดินบนเส้นทางสายนี้ได้อย่างประสบความสำเร็จได้⁷⁰

ในระยะแรกที่ยังไม่ได้ประสบความสำเร็จหรือมีชื่อเสียงโด่งดัง การจ้างงานของเจ้าภาพมีน้อย หมอลำจะประกอบอาชีพอื่นเป็นอาชีพหลัก เช่น ทำนา ค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ เย็บเสื้อผ้า โหลหรือรับจ้างตัดเย็บเสื้อผ้า เมื่อมีคนมาจ้างงานให้ไปแสดงก็ไปลำเป็นหมอลำ เมื่อไม่มีงานก็ไปทำอาชีพหลักของตนเพื่อเลี้ยงชีพ เพราะการเป็นหมอลำอย่างเดียว ถ้าในแต่ละปีในช่วงเทศกาลงานบุญ ในฤดูกาลออกพรรษา ซึ่งจะอยู่ระหว่างเดือนพฤศจิกายนถึงประมาณกลางเดือนกรกฎาคมของปีต่อไป ถ้าหมอลำคนใดมีเจ้าภาพมาจ้างงาน ไม่ถึง 100 งาน ถือว่าไม่ใช่หมอลำใหญ่ หมอลำดี หมอลำดัง ถ้างานที่มาจ้างไม่ถึง 100 งาน รายได้ที่ได้มาตลอดปีก็จะไม่พอเลี้ยงชีพตนเอง เฉลี่ยแล้วหมอลำที่มีชื่อเสียง ค่าจ้างแต่ละครั้งจะได้ประมาณครั้งละ 5,000 - 8,000 บาท ประมาณ 3,000 - 5,000 บาท สำหรับหมอลำที่ยังไม่มีชื่อเสียงเป็นที่ติดปากของผู้ดู⁷¹

เมื่อหมอลำคนใดประสบความสำเร็จ คือมีชื่อเสียงเป็นที่ติดปากของคนดู มีคนมาจ้างงานในฤดูงานบุญมากกว่า 100 งาน บางรายในแต่ละเดือน เช่น ในช่วงออกพรรษาใหม่ เทศกาลงานกฐิน ปีใหม่ ตรุษจีน สงกรานต์ เป็นช่วงของเทศกาลทอดผ้าป่าสามัคคี งานจะเต็มตลอดเดือนจนหมอลำต้องบอกปฏิเสธไปในบางราย เพื่อสงวนช่วงเวลาที่พักผ่อนไว้อาทิตย์ละ 1 วัน หรือบางคนอาจจะพักเพียงเดือนละครั้งหรือสองครั้งเท่านั้นและมีค่าตัวในการลำแต่ละครั้ง 5,000 - 8,000 บาท หมอลำคนนั้นจะตั้งตนเป็นหมอลำอย่างจริงจัง คือทำอาชีพหมอลำเป็นอาชีพหลัก เพราะถือว่ารายได้ขณะที่รับในแต่ละปีพอเพียงจะเลี้ยงชีพตนและครอบครัวได้⁷²

อย่างไรก็ตามหมอลำหลายคนก็ไม่ได้ประกอบอาชีพหมอลำอย่างเดียว เมื่อมีหมอลำเป็นอาชีพหลัก หลายคนก็จะนำเงินที่ได้จากอาชีพหมอลำมาซื้อที่ดิน เรือกสวนไร่นาไว้ให้คนเช่าทำเปิดสำนักงานหมอลำไว้ติดต่อพบปะกับลูกค้าโดยตรง เปิดกิจการร้านอาหารขนาดเล็ก ซึ่งบริหารงานโดยญาติพี่น้อง ลงทุนในด้านการหาเครื่องใช้เกี่ยวกับหมอลำให้หมอลำคนอื่นมาเช่า เช่น ลงทุนในเรื่องเวทีพร้อมไฟแสงสี เครื่องดนตรี เครื่องเสียง ชุดหางเครื่องและรถบรรทุกสำหรับขน

⁷⁰ เพิ่งอ้าง.

⁷¹ เพิ่งอ้าง.

⁷² สัมภาษณ์หมอลำสายยนต์ จิตรธรรม.

เวที เครื่องเสียง แต่โดยทั่วไปแล้วหมอลำจะนิยมซื้อรถปิกอัพเพื่อเป็นยานพาหนะในการเดินทาง และซื้อที่ดินเรือกสวนไร่นา โดยหมอลำให้เหตุผลว่าการซื้อที่ดิน ไม่ว่าจะเป็นสวน ไร่นา สามารถเป็นเครื่องรับประกันความอยู่รอด ความมั่นคงของตนเองในยามแก่เฒ่าที่ไม่สามารถประกอบอาชีพหมอลำได้แล้ว อาจไปทำนา ทำสวน ทำไร่ พอให้มีผู้มีกินไม่ขัดสน หรือถ้าทำไม่ไหวก็ให้คนอื่นเช่า โดยการแบ่งผลผลิต ในขณะที่การลงทุนในอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับหมอลำ การเปิดสำนักงานหมอลำนั้น มีความไม่มั่นคง ถ้าตัวเองไม่มีชื่อเสียง สิ่งเหล่านั้นก็จะตกต่ำไปตามชื่อเสียงของตนไปด้วย เช่นเดียวกับการเปิดร้านอาหารซึ่งรายได้ไม่แน่นอนขาดทุนได้ตลอดเวลา แต่ในรายที่เปิดก็เพื่อเลี้ยงเจ้าภาพที่มาจ้างงานหรือเลี้ยงเพื่อนฝูงที่ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกัน ดีกว่าจะเสียเงินจำนวนมากไปกับร้านอาหารอื่น สู้หมุนเงินอยู่ในร้านของตนพอให้ญาติพี่น้องได้มีรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ จากแขกที่เข้าร้านดีกว่า⁷³

เป็นที่สังเกตว่าหมอลำที่มีชื่อเสียงโด่งดังเป็นหมอลำใหญ่จะยอมรับการเป็นหมอลำของตนเองอย่างเต็มที่ ตอบคนที่ถามได้เต็มปากเต็มคำว่ามีอาชีพเป็นหมอลำ ในขณะที่หมอลำที่ไม่ค่อยประสบความสำเร็จในอาชีพจะยอมรับว่าตนเองเป็นหมอลำและทำอาชีพอย่างอื่นด้วย โดยเฉพาะถ้าใครเป็นชาวนาแล้วถือว่าทำนาเป็นอาชีพหลัก การเป็นหมอลำเป็นอาชีพเสริมที่ทำในช่วงที่ว่างงาน แม้เมื่อไปลำก็จะนำเงินค่าจ้างมาจ้างปิกอัพเก็บเกี่ยวข้าวแทนแรงงานของตน จ้างรถไถมาบุกเบิกปรับปรุงที่นา นำเงินมาสร้างบ้านไม่ยอมอพยพย้ายถิ่นออกจากหมู่บ้านของตน ในขณะที่หมอลำที่มีชื่อเสียงจะนิยมไปซื้อบ้านหรือเช่าที่ในเมืองหรือชานเมือง เพื่อเปิดเป็นสำนักงานหมอลำและมีแนวโน้มจะอยู่เป็นคนเมืองอย่างถาวร เนื่องจากเป็นแหล่งที่สะดวกในการเดินทางมาติดต่องานของเจ้าภาพ การเป็นหมอลำในเมืองจะรู้จักช่องทางในการทำมาหากินในอาชีพของตน มีโอกาสสร้างความสำเร็จในอาชีพได้มากกว่าการอยู่ในชนบทที่ห่างไกล ซึ่งการคมนาคมและสาธารณูปโภคพื้นฐานไม่สะดวกสบาย

การถ่ายทอดภูมิปัญญาของหมอลำซึ่ง

เช่นเดียวกับหมอลำประเภทอื่น การเรียนลำซึ่งเป็นการเรียนในระบบนอกสถานศึกษา โดยรัฐบาลไม่ต้องมีส่วนเกี่ยวข้องใดๆทั้งสิ้น รัฐไม่ต้องอุดหนุนส่งเสริมหรือให้ใบประกาศนียบัตรรับรองวิทยฐานะ การเรียน การฝึกหัดหรือการอนุมัติว่านักเรียนหมอลำจบหลักสูตร ผู้ที่เป็นผู้ตัดสินก็คือครูและคนดู⁷⁴

⁷³ สัมภาษณ์หมอลำสายยนต์ จิตรธรรม, หมอลำหงษ์ทอง หงสา.

⁷⁴ สัมภาษณ์หมอลำทองมาก จันทะลือ อ่างแล้ว.

การเรียนหมอลำซึ่งครูที่เปิดสอนหมอลำซึ่งในระยะเริ่มแรกก็คือหมอลำกลอน เนื่องจาก การแสดงของหมอลำกลอนและหมอลำซึ่งมีลักษณะ รูปแบบการแสดงไม่ต่างกันมากนัก กลอนลำ ที่หมอลำซึ่งนำไปลำก็คือกลอนลำแบบหมอลำกลอนที่เพียงใส่จังหวะดนตรีให้มีจังหวะแตกต่างกัน ไป โดยความเป็นจริงก็คือหมอลำกลอนทุกคนสามารถลำซึ่งได้ แต่สิ่งที่ทำให้หมอลำกลอนไม่ปรับเปลี่ยนเป็นหมอลำซึ่งก็เนื่องมาจากวัยและอายุ เพราะหมอลำกลอนที่มีชื่อเสียงเป็นหมอลำใหญ่ จะมีวัยตั้งแต่ 40 ปีขึ้นไปเป็นอย่างน้อย ในช่วงที่หมอลำซึ่งเริ่มถือกำเนิดขึ้นมา ในช่วงระยะนั้น หมอลำกลอนก็ยังพอมีคนมาจ้างงาน⁷⁵

การที่หมอลำกลอนมีอายุมากเป็นอุปสรรคต่อการปรับตัวของหมอลำกลอน หมอลำซึ่ง ต้องทั้งลำ ร้อง ฟ้อนและเดินแบบทางเครื่อง ใส่กระโปรงสั้นๆบานๆ ใส่รองเท้าบู๊ท ซึ่งเป็นสิ่งที่ หมอลำกลอนไม่คุ้นเคยและคงเป็นสิ่งที่ไม่น่าคุ้นสำหรับคนในวัยกลางคนแม้แต่ในหมอลำชาย หมอลำซึ่งที่มีอายุมากคงเป็นสิ่งที่ขัดกันในลักษณะของการแสดงที่ต้องการดึงดูดคนวัยรุ่นมาดูและ การฟ้อน การเดินท่าซัดซ่ายสายสะโพกแบบการเดินของวัยรุ่น หมอลำกลอนรุ่นใหญ่เหล่านี้จึงเปิด สอนหมอลำซึ่ง ซึ่งมีคนสนใจเข้ามาเรียนเป็นจำนวนมาก หมอลำซึ่งเกิดขึ้นในยุคที่เศรษฐกิจที่ผลิต เพื่อขาย ทำให้มีการเก็บค่าเล่าเรียนของหมอลำซึ่งคิดเป็นเงินตั้งแต่ 10,000 - 15,000 บาท โดยผู้มา เรียนจะจ่ายเงินให้ล่วงหน้าก่อนเข้ามาเรียนประมาณ 5,000 บาท เมื่อเรียนไประยะหนึ่งก็จะเก็บเงิน ระยะที่ 2 อีก 5,000 บาท หรือถ้าใครไม่มีเงินจ่ายให้ก็จะจ่ายอีกทีตอนออกรับงานแสดง ครูจะเป็น คน หางานให้และหักเอาเงินค่าจ้างเป็นค่าเล่าเรียน⁷⁶

หมอลำหงษ์ทอง หงสา เล่าถึงโรงเรียนหมอลำของหมอลำสมาน หงสา ว่า “มีคนมา เรียนหมอลำอยู่ประมาณช่วงละ 20 - 30 คน แล้วแต่ช่วง เพราะเรียนหมอลำไม่ได้จบพร้อมกัน แม้ จะเรียนในระยะเวลาเดียวกัน แล้วแต่หัว (ความฉลาด) พรสวรรค์และความขยันและอีกอย่างหนึ่งก็คือเป็นคนที่ดี (กล้า) ถ้าใครที่ดีก็เป็นที่ไว เพราะว่าพวกที่ดีก็สืบอายุ คนเป็นหมอลำต้องหน้าด้าน แขนงตั้งเป็นไวถ้ามันแต่อายุถึงสี่ห้าถึงกลอนลำได้เวลาอยู่กับครูคล่องเก่ง แต่เวลาไปขึ้นเวทีอีหลี (จริง) บ่กล้า จำกลอนลำบ่ได้ ผู้นั้นกะบ่เป็น ผมตอนแรกขึ้นเวทีกะประหม่าคือกัน บ่รู้จักสรวมือ ไวหม่อง (ที่) ไหน เกือบไปไม่รอด เออๆอ้อๆ บ่รู้ว่าเจ้าของลำหรือเว้าอีหยัง”⁷⁷

⁷⁵ สัมภาษณ์หมอลำคำแก่ง บัวใหญ่ เมื่อวันที่ 10 กรกฎาคม 2538 ที่ อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี.

⁷⁶ สัมภาษณ์หมอลำหงษ์ทอง หงสา อ้างแล้ว.

⁷⁷ เพิ่งอ้าง.

“ค่าเรียนหมอลำพอเก็บประมาณ 15,000 บาท เทียบแรกให้ประมาณ 10,000 บาท บางคนก่อนมาเรียนเคยเป็นหมอลำหมู่หรือหมอลำกลอน มาเรียน 2-3 เดือน กะออกงานได้ ถ้าใครไม่เคยเรียนบางคนกะ 5 - 6 เดือน บางคนกะเป็นปี แต่ก็มีคนออกก็ออกกัน ที่ออกเขาบ่คืนเงิน ถือว่าจ่ายแล้วจ่ายเลย มันบ่แม่น ความผิดของเฮา พ่อกะสืเอาคนที่พ่อเห็นว่าลำดี พร้อมทั้งจะออกงานได้ ส่วนมากเฟิ่นสิให้ลำคู่กับผมฉ้าเป็นผู้หญิง ถ้าเป็นผู้ชายกะไปฝากให้ลำคู่กับคนที่เฮาู้จักกัน เพื่อสิได้ช่วยส่งบทช่วยประคองให้ลำได้ ก่อนสิไปลำกะมีการซักซ้อมการรับบทส่งบท ค่าจ้างหมอลำใหม่เฮาให้คืนละ 3,000 บาท หลังจากนั้นฉ้าเอง ลำดี กะสิเพิ่มค่าจ้างให้ เงินที่เหลือที่ค้างค่าเรียนกะสืหักเอาตอนนี้ ถ้าเห็นว่าเขาลำมีจุดบกพร่องอยู่ที่ไหนพ่อกะสิช่วยแนะนำแก้ไขให้”⁷⁸

“พวกที่มาเรียนบางคนจะมาพักอยู่ฉ้า ผู้หญิงช่วยทำงานอยู่ร้าน ทำงานบ้าน ซักผ้า พวกนี้เขาสิเอาข้าวมา ส่วนอาหารการกินมีอยู่หยักะกินนากัน แต่ว่าผู้ชายสิหัดให้ไปนำรถขนเวที ขนดนตรี หัดให้ติดตั้งเวที ตั้งเครื่อง เป็นการเรียนรู้งาน แล้วสิได้เบิ่งการแสดงไปในตัว ส่วนมากพวกที่มาเรียนสิบ่ค่อยได้อยู่น่า พวกที่เทียบได้กะเทียบไปเทียบมา เพราะว่ารถระสะดวก ช่วงที่เข้ามาหัดเรียนมาอยู่น่า ส่วนมากเป็นช่วงเช้าพรรษา ถ้ายามเย็นเขากะสืเอากลอนลำไปท่องแล้วจึงเข้ามา 2-3 มื้อ มาหัดลำหัดเฟิ่นให้เบิ่ง มาเอากลอนลำใหม่ไปท่อง”⁷⁹

“คนที่มาสมัครเรียนลำ พ่อผมรับไว้หมดสิเป็นบ่เป็นนั่นอีกเรื่องหนึ่ง แต่ส่วนมากมาเรียนอยู่นี้เป็นหมด ลำซึ่งมันเรียนง่าย ท่องกลอนแต่งประมาณ 20-30 กลอน นอกจากนั้นเป็นเพลงกับลำกลอนตลาด กะออกลำได้แล้ว ที่สำคัญต้องกล้า ซี้คือ เวลาลำต้องบ่ยาน (ไม่กลัว) ผิด ลำซึ่งลำบ่แม่นกะได้แบบผมลำบ่แม่นลำพอฟังได้ แต่ถูกเล่นลิลาต้องดี ตอนแรกดูเขาเลียนแบบเขา แต่ถ้าจะให้ดีต้องสร้างท่าทาง สร้างลิลาให้เป็นเอกลักษณ์ของเจ้าของให้ได้ อยู่บนเวทีเฮ็ดจังได้ (อย่างไร) ก็ได้ที่บ่ให้คนเบิ่งเซ้ง แบบต้องคึงดูคนดูให้ได้ เวลาลำต้องเบิ่งคนดู เบิ่งอารมณ์ว่าเขามักแบบได้แนวได้ ต้องสนองตอบคนดู บางครั้งผมเฮ็ดไปทั่วตำผิบบ้า...”⁸⁰

คนที่สอนหมอลำซึ่งในระยะแรกจึงเป็นหมอลำกลอน แม้ในปัจจุบันซึ่งหมอลำซึ่งมีจำนวนมากขึ้นและหลายคนมีชื่อเสียงและประสบความสำเร็จ คนที่ไปเรียนลำซึ่งยังไปเรียนกับหมอลำกลอน เนื่องจากหมอลำกลอนสามารถแต่งกลอนลำและสอนความรู้ที่ใช้ลำได้ลึกซึ้งมากกว่าหมอลำซึ่งรุ่นใหม่ เพราะในปัจจุบันหมอลำซึ่งไปลำในบางงานเมื่อตีกลองเข้าภาพจะขอให้แสดงแบบหมอลำ

⁷⁸ เฟิ่งอ้าง.

⁷⁹ เฟิ่งอ้าง.

⁸⁰ สัมภาษณ์หมอลำหงษ์ทอง หงสา.

ลากลอนเพื่อเอาใจคนแก่ หรือล้าแบบลากลอนในบางช่วงเป็นการสลับฉากในช่วงที่เกิดเหตุวุ่นวายจากการชุมนุมล้าซึ่งที่มีจังหวะสนุกสนานเร้าใจ ทำให้ผู้ดูอยู่ข้างล่างลุกขึ้นฟ้อนหรือเต้นตาม พวกนี้จะตีหม้อและเดินไปด้วย ทำให้เกิดการชกต่อยขึ้นหน้าเวที เพราะบางครั้งแค่เหยียบเท้าหรือมองดูหน้ากันก็ทำให้เกิดการชกต่อย เกิดความวุ่นวาย หมอล้าต้องแก้ไขปัญหาดังกล่าว การล้าในลักษณะของหมอลากลอนซึ่งมีจังหวะที่ช้านุ่มนวล จนกว่าเหตุการณ์จะสงบและเห็นว่าคนดูเริ่มเบื่อจึงล้าซึ่งต่อ จึงจำเป็นที่คนที่เป็หมอล้าซึ่งต้องลากลอนและมีกลอนล้าพอที่จะนำมาใช้ล้าได้ตอบประกันกันได้ แต่การล้าก็ไม่ได้คู่เดียว ซึ่งไหวชิงพริบเหมือนกับลากลอนแบบเก่า เพราะหมอล้าซึ่งมักจะมีการเตรียมกลอนล้าด้วยกันมาเรียบร้อยตั้งแต่รู้ว่าจะไปล้าคู่กันหรือปรึกษาหารือกันในเรื่องการล้าเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้น โดยเตรียมกลอนล้ากันว่าจะสามารถล้าในเรื่องใดโดยทั้งสองฝ่ายต่างมีความรู้ในเรื่องนั้น⁸¹

หมอล้าซึ่งที่เปิดสอนล้าซึ่งเช่นหมอล้าสายยนต์ จิตรธรรม ก่อนที่เคยเป็นหมอลากลอนมาก่อน แม้จะยังแต่งกลอนล้าไม่ได้ก็จะให้พี่ชายคือหมอล้ามีชัย จิตรธรรมเป็นคนแต่งให้เพื่อมาสอนลูกศิษย์ ส่วนตัวเองก็สอนในเรื่องการล้า การออกเสียง ลีลาท่าทาง การวางตัวเมื่ออยู่บนเวทีหรืออยู่ต่อหน้าคนดู แต่หมอล้าสายยนต์ มักจะแนะนำคนที่สนใจมาเรียนล้ากับเขาให้ไปเรียนกับหมอล้ามีชัย ซึ่งเป็นครูของเขาด้วย เพราะเชื่อว่าจะสอนหมอล้าใหม่ให้ได้ความรู้ดีกว่าและมีเวลาให้กับลูกศิษย์เต็มที่ เมื่อล้าได้พร้อมที่จะออกทำการแสดงก็ยินดีเป็นพี่เลี้ยงให้ในการล้าครั้งแรก⁸²

คนที่เป็หมอล้าซึ่งนั้นในระยะแรกเริ่ม จะมาจากคนที่เป็หมอลากลอนก่อน การล้าซึ่งจึงไม่ได้ต่างจากการลากลอนมากนัก กลอนที่นำมาล้าเป็นกลอนเฉพาะของตนเพียงแต่มาใส่จังหวะและดนตรีให้เร็วขึ้น นานๆจะมีเพลงมาคั่นรายการ เมื่อหมอล้าซึ่งเป็นที่ยอมรับและเผยแพร่เข้าสู่สังคมอย่างรวดเร็ว ทำให้หมอล้าหนุ่มและหมอล้าที่ฝึกหัดใหม่หันมาฝึกเป็นหมอล้าซึ่งกันมากขึ้น⁸³

คนที่เป็หมอลากลอนเมื่อหันเหมาปรับตัวเป็นหมอล้าซึ่ง ถ้าจะเรียกว่าเป็นหมอล้าซึ่งอย่างเดียวคงไม่ได้ หมอล้ายังคงลากลอนต่อไป แล้วแต่ว่าเจ้าภาพจะจ้างให้ไปล้าแบบหมอลากลอนหรือหมอล้าซึ่ง หรือบางครั้งให้ล้าทั้งลากลอนและล้าซึ่ง เนื่องจากหมอลากลอนซึ่งถึงจะเปลี่ยนจากการลากลอนไปเป็นล้าซึ่งก็ยังจะใช้กลอนล้าของตนเอง ซึ่งมักจะดัดแปลงจังหวะมาจากกลอนล้าที่ใช้ลากลอนมาก่อน เพลงและกลอนล้าตลาด นำมาล้าเพียงเล็กน้อยเป็นการสลับช่วง ในช่วงนี้ตั้งแต่ 6 ท่อนขึ้นไป ก็จะมีการล้าแบบ ลากลอนสลับไปเป็นช่วงๆ ลักษณะของการล้าของหมอลากลอน

⁸¹ สัมภาษณ์หมอล้าสายยนต์ จิตรธรรม.

⁸² เพิ่งอ้าง.

⁸³ เพิ่งอ้าง.

ซึ่งจะไม่มีการวาง รูปแบบการลำเป็นยกอย่างชัดเจน รูปแบบสามารถปรับเปลี่ยนไปได้ตามความเหมาะสม การพูดการรับส่งบทกับหมอลำที่มามีบ้าง แต่ก็พูดหรือซ้อมให้เข้ากันในลักษณะที่ให้ผู้รับทราบถึงเรื่องและรูปแบบการลำเพื่อให้คนที่ฟังสามารถรับส่งบทกันได้ ส่วนเรื่องกลอนลำที่นำมาลำ การพูดตอบได้ในระหว่างที่ลำ จะไม่พูดในรายละเอียด เมื่อใครลำกลอนใดหรือพูดจาหยอกเข้ากันเป็นการโต้ตอบ โดยใช้ปฏิภาณไหวพริบในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า แต่อย่างไรรูปแบบต้องตอบได้ทั้งการลำ การพูด ต้องมีการรับส่งให้ผู้เกิดความสนุกสนาน หมอลำต้องช่วยรับส่งบทให้กันและกัน ไม่ใช่พูดหรือลำโต้ตอบกันเพื่อหวังชัยชนะในการลำหรือการพูด ถ้าเห็นว่าหมอลำที่ลำคู่กันคิดหรือโต้ตอบไม่ทัน ต้องช่วยแนะแนวทางในการลำและการพูดไปในตัวหรือหยอกล้อในลักษณะพูดหยิกแกลมหยอกให้คนดูรู้สึกสนุกสนานไปด้วย⁸⁴

คนที่รับหมอลำกลอนซึ่งเข้ามาลำคู่กัน การเตรียมการแสดงรับส่งบทกันจะไม่มีความจำเป็น เพราะหมอลำกลอนจะคุ้นเคยการลำโต้ตอบกันอยู่แล้ว หมอลำทั้งคู่จะขึ้นลำและโต้ตอบกันในลักษณะการใช้ปฏิภาณไหวพริบโต้ตอบกันทันทีทันใด การลำจึงไม่ได้กำหนดรูปแบบจะสังเกตจากปฏิภาณของบุคคลและความเหมาะสมเป็นสำคัญ⁸⁵

หมอลำซึ่งที่มาจากหมอลำหมู่อาจจะเนื่องมาจากความเคยชินในการลำในรูปแบบของหมอลำหมู่ที่มีการรับเตรียมบทและซ้อมรับส่งบทหรือมีกลอนลำโดยเฉพาะของตนมีน้อย จึงมีการเตรียมพร้อมในการลำในลักษณะการกำหนดรูปแบบการลำเป็นยก โดยขึ้นหนึ่งลำ 5 ยก

ยกแรกกำหนดแน่นอนคือกลอนไหว้ครูใช้จังหวะการลำแบบลำกลอนคือลำจังหวะลำทางสั้น ลำกลอนประกาศศรัทธาซึ่งมีทั้งกลอนแนะนำตัวของหมอลำและกลอนที่แนะนำเจ้าภาพที่จัดงานและจบด้วยการใช้กลอนลำซึ่ง ส่วนยกที่ 2-5 นั้น สามารถสลับกันได้

ยกที่ 2 อาจจะเป็นเรื่องการเกี่ยวพาราดี

ยกที่ 3 เรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์หรือเหตุการณ์ที่สำคัญที่เกิดขึ้นและเป็นที่สนใจในขณะนั้น

ยกที่ 4 เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระธรรมหรือเกี่ยวเนื่องจากงานบุญที่เจ้าภาพทำ

ยกที่ 5 เป็นเรื่องเกี่ยวกับเรื่องทางโลก และจบการลำในคืนนั้นด้วยการลำอำลา อย่างไรก็ตามในระหว่างที่จะขึ้นยกใหม่อาจมีการสลับด้วยการร้องเพลงหรือลำกลอนตลาดสลับกันไปด้วยการแสดงของหมอลำหงษ์ทอง หงสา นั้นมีความพิเศษตรงที่พ่อ คือ หมอลำสมาน หงสา และภรรยาซึ่งเคยเป็นทั้งหมอลำกลอนและหมอลำหมู่มาช่วยลำด้วยในช่วงศึก จึงทำให้ช่วงศึกที่หมอลำ

⁸⁴ สัมภาษณ์หมอลำหงษ์ทอง หงสา อ่างแล้ว.

⁸⁵ สัมภาษณ์หมอลำสาขยนต์ จิตรธรรม อ่างแล้ว.

จะนำกลอนมาเล่า คนที่รับไปก็ถือหมอลำสมาน แต่คนจ้างหมอลำซึ่งขณะนี้ก็แพงกว่าคณะอื่น ประมาณ 3,000 - 5,000 บาท เพื่อเป็นค่าตัวให้กับจำนวนหมอลำที่เพิ่มขึ้น⁸⁶

หมอลำที่เพิ่งเริ่มหัดใหม่ โดยไม่ผ่านอาชีพหมอลำมาก่อนนั้น จะนิยมเอารูปแบบการลำแบบเป็นยก กำหนดยกที่ลำให้แน่นอนเพื่อสะดวกในการลำและสามารถจัดรูปแบบการลำให้คงตัวได้ในลักษณะการวางโครงเรื่องใหญ่แล้วจึงสอดใส่เรื่องย่อยเข้าไป หมอลำใหม่จะเน้นในเรื่องการพ่อนการเดิน การพูดและการแสดงออกทางลีลาท่าทาง คือพูดหยอกล้อระหว่างหมอลำกับหมอลำ และหมอลำกับคนดูเพื่อให้คนดูเกิดอาการสนุกสนาน⁸⁷

คุณสมบัติของหมอลำซึ่ง

แม้หมอลำซึ่งจะเป็นหมอลำที่หัดง่ายพอๆกับการฝึกหัดหมอลำหนุ่ม แต่การเป็นหมอลำซึ่งที่จะประสบความสำเร็จได้ตลอดไปนั้นเป็นเรื่องยาก หมอลำมักจะพูดกันเสมอว่า “หมอลำหัดยาก เรียนจบเป็นหมอลำยาก แต่การมีชื่อเสียงดังเป็นที่ยอมรับเป็นยากกว่าเรียน รักษาชื่อเสียงไม่ให้ตกต่ำแห่งยากกว่าการสร้างชื่อ” เพราะหมอลำถ้าใครตั้งใจเรียนก็จะสามารถเรียนจบ แต่เรียนจบจำกลอนลำแม่น แสดงหน้าเวทีได้ แต่โชว์จะประสบความสำเร็จมีชื่อเสียงกันทุกคน บางคนสวญหล่อ ถ้าเพราะ แต่ชื่อเสียงไม่ค่อยโด่งดัง ซึ่งหมอลำให้เหตุผลว่าเก่งศาสตร์แต่ไม่เก่งศิลป์ คือ การแสดง การลำ ขาดแรงดึงดูด ขาดเสน่ห์ในการลำ การแสดงออกทางด้านลีลาท่าทาง เพราะฉะนั้นหมอลำต้องมีคุณสมบัติในหลายด้าน ซึ่งจะทำให้มีโอกาสประสบความสำเร็จ⁸⁸

คุณสมบัติข้อแรกที่หมอลำทุกคนต้องมีก็คือ รักในศิลปะการแสดงหมอลำ มีความรัก ชอบ และสนใจในศิลปะด้านนี้อย่างแท้จริง ถึงแม้ว่าการเป็นหมอลำจะมีรายได้ดีเมื่อเทียบกับอาชีพอื่นๆ ที่ความรู้ในระดับที่หมอลำมีจากโรงเรียนของรัฐ แต่อย่างไรก็ตามคนที่ไม่มีความรัก ไม่มีใจรัก ในที่สุดก็ต้องละทิ้งอาชีพนี้ไปด้วยเหตุผลหลายด้าน เพราะหมอลำเป็นอาชีพที่ต้องใช้ความอดทน ตั้งแต่การเดินทางไปแสดง การแสดงที่ต้องแสดงทั้งคืนและหลายคนต้องลำติดต่อกันหลายคืน เวลากลางวันก็ใช้เพื่อเดินทาง เรียกว่านอนในรถ บางคนเดือนหนึ่งได้กลับบ้านไปนอนที่บ้านและนอนอย่างเต็มที่เพียงคืนเดียว ในอีกหลายรายจะมีบางช่วงที่อาชีพหมอลำตกต่ำ แทบไม่มีคนมาจ้างงาน ถ้าไม่มีความรักและความอดทน คงต้องเลิกอาชีพนี้ไป ในขณะเดียวกัน หมอลำหลายคนจะเลิกประกอบอาชีพเมื่อแต่งงาน ไม่ว่าชายหรือหญิง โดยเฉพาะหญิงเมื่อมีลูก โอกาสที่จะกลับไป

⁸⁶ สัมภาษณ์หมอลำหงษ์ทอง หงสา อ่างแล้ว.

⁸⁷ เพิ่งอ่าง.

⁸⁸ สัมภาษณ์หมอลำทองมาก จันทะลือ อ่างแล้ว.

เป็นหมอลำเป็นการยากยิ่ง เพราะจะไม่มีเวลาที่จะไปเอาใจใส่ปรับปรุงการแสดงของตนแต่ใช้เวลาให้กับครอบครัว

คุณสมบัติต่อมาคืออายุและรูปร่างหน้าตา หมอลำซึ่งที่ประสบความสำเร็จจะมีช่วงอายุประมาณวัยรุ่นจนไปถึงวัยประมาณ 40 ปีและต้องมีรูปร่างหน้าตาที่ดี เพื่อให้เหมาะสมกับรูปแบบการแสดงของหมอลำซึ่งที่เน้นความสนุกสนาน การนำเสนอการเล่าในรูปแบบที่มองดูให้ทันสมัย กระฉับกระเฉง คึกคักทั้งด้านดนตรีในรูปแบบของตะวันตก การแต่งกาย ทั้งหมอลำชายและหญิง⁸⁹

การมีน้ำเสียงที่ไพเราะและมีศิลปะในการแสดง คนที่เป็นหมอลำต้องมีน้ำเสียงที่ไพเราะคือ ร้องลำพองรื่นหู ชวนฟัง มีศิลปะการแสดงหน้าเวที ทั้งลีลาการเดิน การร้อง การพ็อน การพูด ที่มีลูกเล่น ลูกล่อลูกชน ทั้งสองอย่างเป็นสิ่งที่คู่กัน คนที่มีน้ำเสียงไพเราะถ้าขาดศิลปะการแสดงก็ทำให้ประสบความสำเร็จยาก “การลำพองบ่จ้าว” คือ มองดูจืดชืดไม่มีชีวิตชีวาที่ยากที่จะประสบความสำเร็จ แต่ก็มีหลายคนที่มีศิลปะการแสดงหน้าเวทีดี มีน้ำเสียงพองฟังได้ ก็สามารถประสบความสำเร็จได้ เพราะเครื่องเสียงสามารถปรับเสียงให้ฟังดูไพเราะขึ้นได้ แต่อย่างไรน้ำเสียงของหมอลำต้องอยู่ในขั้นฟังได้⁹⁰

ความอดทนและหมั่นแสวงหาความรู้ ตลอดจนการคิดหารูปแบบและสร้างเอกลักษณ์ที่โดดเด่นให้กับตนเอง คุณสมบัติในข้อนี้เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะหมอลำซึ่งต้องนำเสนอในด้านความบันเทิงในรูปแบบที่ดูให้ทันสมัย สนุกสนานและแปลกใหม่กว่าหมอลำคนอื่น การสร้างเอกลักษณ์ในตนเองจึงเป็นสิ่งสำคัญ หมอลำซึ่งวัยรุ่นนำเอาการเดินแร็ปแอโรบิค ท่าทางการเดินของนักร้องสตริงที่กำลังโด่งดังมาเดินประกอบ บางคนนำเอาการพ็อน รูปแบบของอีสานมานำเสนอ บางคนพ็อนสาละวันเตี้ยลง (ลักษณะการพ็อนแล้วค่อยๆเอนหลังในลักษณะการทำสะพานโค้งจนศีรษะเกือบจรดพื้น คนที่พ็อนเก่งจะเอนไปได้ทั้งด้านข้างและด้านหลัง) บางคนโดดเด่นในเรื่องของการแสดงหน้าเวที ในเรื่องการพูด การเล่าที่ฟังสองแง่สามง่าม เป็นที่ตลกขบขัน สอแกล้ง (คำแปลกๆมาสอ) และหมอลำต้องเรียนรู้ หัดร้องเพลงลูกทุ่ง เพลงหมอลำที่กำลังโด่งดังเป็นที่นิยมให้ได้ หรือบางคนจะนำเพลงสตริงที่กำลังดังมาดัดแปลงเนื้อหาเป็นกลอนลำ ดังนั้นคนเป็นหมอลำต้องสามารถตอบสนองรสนิยมของคนดูให้ได้ ซึ่งจำเป็นที่หมอลำต้องเป็นคนที่ยืนยันหมั่นขวนขวายเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ เพื่อมาปรับปรุงการแสดงของตนให้สมบูรณ์ที่สุด มีส่วนบกพร่องให้น้อยที่สุด

⁸⁹ สัมภาษณ์หมอลำสายยนต์ จิตรธรรม อ่างแล้ว.

⁹⁰ สัมภาษณ์หมอลำหงษ์ทอง หงสา อ่างแล้ว.

โดยถือหลักการที่ว่า ต้องไม่หยุดยืนย่ำอยู่กับที่ ต้องก้าวให้ทันการเปลี่ยนแปลง หรือก้าวให้ล้ำหน้ากว่าเพื่อนๆ ในวงการหมอลำด้วยกัน⁹¹

ฐานะทางการเงินและความพร้อมทางด้านเวที แสงสี ดนตรี มีส่วนทำให้หมอลำซึ่งประสบความสำเร็จได้มากขึ้น ลำซึ่งไม่ได้มีองค์ประกอบแต่มีความสามารถในการลำและการแสดงบนเวทีเท่านั้น ความโดดเด่นของหมอลำซึ่งเป็นความโดดเด่นขององค์ประกอบภายนอกในด้านของเวทีที่มีความพร้อมเพียงและโอ้อ่าของเวทีทั้งหมด เครื่องดนตรี นักดนตรี แสงสี เสียง พร้อมกันไป หมอลำที่จะต้องลงทุนในเรื่ององค์ประกอบเหล่านี้ได้ ต้องมีเงินทุนพอสมควร หมอลำที่มีชื่อเสียงในจังหวัดอุบลราชธานี ถ้าสืบถึงต้นตอและความเป็นมาในเมืองต้นแล้ว เกือบทั้งหมดมาจากลูกหลานของหมอลำที่มีชื่อเสียงมาก่อน บางคนมีพ่อแม่พี่ป้าน้าอาเป็นหมอลำกลอน หมอลำหมู่ ทำให้มีโอกาสในการเรียนรู้ทั้งในศิลปะในการแสดงและรู้ทางในการทำมาหากินในอาชีพมากกว่าหมอลำที่ไม่มีเชื้อสายของหมอลำ เพียงแต่หมอลำมีความสามารถและมีศิลปะในการแสดงหมอลำก็จะทำให้โอกาสของการมีชื่อเสียงมีได้มากกว่าหมอลำที่ไม่มีความพร้อม ซึ่งต้องเริ่มเรียนรู้รู้ทางในการทำมาหากินจากประสบการณ์ของตนและสร้างเสริมสิ่งที่เป็นอุปกรณ์เสริมเหล่านั้นด้วยตนเองทีละเล็กละน้อย⁹²

หมอลำหมู่ในยุคหมอลำเวียงต่อเพลิน

การเริ่มต้นเข้ามาของหมอลำซึ่ง ซึ่งมีรูปแบบการแสดงที่มีรูปแบบเหมือนกับการเริ่มโชว์วง เต็มโชว์ดนตรีเหมือนกับหมอลำหมู่ แต่มีราคาจ้างงานเพียงหนึ่งในสามของราคาหมอลำหมู่ การแสดงของหมอลำซึ่งได้รับความนิยมอย่างรวดเร็ว หมอลำหมู่จึงมีความจำเป็นในการปรับตัวและสร้างเอกลักษณ์ของตนเองให้โดดเด่นออกมาจากหมอลำซึ่งให้ได้

การปรากฏตัวขึ้นมาของหมอลำซึ่งที่มีแนวทางในการแสดงคล้ายกับหมอลำหมู่คือ นำเสนอโดยการเน้นการฟ้อน การเต้น แสงเสียง เวทีและดนตรี ทำให้หมอลำหมู่ได้รับความกระทบกระเทือนในเรื่องตลาดการจ้างงาน หมอลำหมู่จึงจำเป็นต้องปรับปรุงรูปแบบการแสดงของตนเองให้โดดเด่น โอ้อ่า ให้เจ้าภาพรู้สึกถึงความภาคภูมิใจในการจ้างหมอลำหมู่ เป็นหน้าเป็นตา ทำให้งานบุญที่จัดอยู่ยิ่งใหญ่สมกับฐานะ ตลอดจนความรู้สึกถึงความคุ้มค่าในการจ้างในราคาที่แพงกว่าหมอลำซึ่ง

⁹¹ เฟื่องอ้าง.

⁹² สัมภาษณ์หมอลำสายยนต์ จิตรธรรม อ้างแล้ว.

อันดับแรกที่หมอลำหนุ่มนำมาปรับปรุงแข่งขันคือเรื่องของเวที แสงสี เสียง คนตรี เวทีของหมอลำหนุ่มเป็นเวทีขนาดใหญ่ ส่วนมากจะเป็นเวที 3 ชั้น ชั้นที่สามวางเครื่องดนตรีข้างบน ชั้นที่สองและชั้นที่หนึ่งให้สำหรับวางเครื่องเดิน ซึ่งทางเครื่องจะออกมาเดินครั้งหนึ่งต้องไม่ต่ำกว่า 20 คน ในเวลาที่ต้องประกอบไปด้วยไฟแสงสี ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับไฟในเทศกาลหรือไฟในเวทีคอนเสิร์ตทุกท่วงเลยทีเดียว ไฟแสงสีจะกระพริบเปลี่ยนสีให้เข้ากับจังหวะของคนตรี ในด้านเครื่องดนตรี นำเอาดนตรีครบ ทั้งออร์แกน ซึ่งบางครั้งใช้แทนแคน เบส 2 ตัว กีตาร์ แอคโซโฟน กลองชุดแบบสตริง ในขณะที่เดียวกันเครื่องเสียงต้องเป็นเครื่องเสียงที่สามารถปรับระดับของเสียงให้เหมาะสมกับระดับเสียงของหมอลำแต่ละคน ซึ่งจะช่วยให้เสียงลำของหมอลำฟังไพเราะและนุ่มนวลขึ้นได้ จึงกล่าวได้ว่าหมอลำหนุ่มในยุคปัจจุบันเน้นการลงทุนในด้านเวที แสงเสียงและเครื่องดนตรีมากที่สุด โดยสิ่งเหล่านี้มีราคาแพง แต่เป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมให้คณะ หมอลำดูดีโดดเด่นขึ้น⁹³

ในด้านอื่นที่หมอลำนำมาปรับปรุงอย่างมากก็คือ การแต่งกายและจำนวนคนแสดง เมื่อก่อนในคณะหมอลำมีคนน้อยมากประมาณ 10-20 คน มีเท่าที่จำเป็นในตัวละครในเรื่องที่นำมาแสดง ทางเครื่องก็นำหมอลำมาเดินเพียงไม่กี่คนเท่านั้น แต่ในยุคปัจจุบันทางเครื่องหมอลำมีจำนวนมากและมีด้วยกันหลายชุด บางคณะมีทางเครื่องหลายสิบคน ทางเครื่องสวมชุดที่มอมดูหรูหรา ตัดเย็บด้วยผ้าพิเศษที่สามารถเปลี่ยนสีตามแสงไฟ ดังนั้นชุดทางเครื่องต้องสัมพันธ์กับการใช้แสงสีของไฟ การเดินทางเครื่องหรือการโชว์วงและการเดินโชว์ เป็นการแสดงอันดับที่สองแสดงถึงความพร้อม ความเป็นหมอลำใหญ่หรือแสดงถึงความเป็นมืออาชีพ เพราะเมื่อมีเวที แสงสี เครื่องดนตรี พร้อมแล้ว ทางเครื่องสวมใส่ชุดทางเครื่องที่หรูหรา ฟูฟ่า จำนวนหลายสิบคนออกมาเดินด้วยความพร้อมเพรียงประกอบกับเสียงดนตรี ไฟแสงสีที่กระพริบเปลี่ยนสีไปแต่ละสี ทำให้เครื่องแต่งกายของทางเครื่องเปลี่ยนไปได้หลากหลายสี เป็นสิ่งที่ดึงดูดใจและน่าตื่นตื่นสำหรับคนดูที่เฝ้าชม⁹⁴

ชุดทางเครื่องเป็นสิ่งที่เจ้าของคณะหรือหัวหน้าวงเป็นคนลงทุน โดยการตัดหรือหาซื้อ หรือคณะหมอลำที่มีชุดทางเครื่องให้เช่า ในการไปแสดงในแต่ละที่หมอลำจะเปลี่ยนชุดทางเครื่องประมาณคนละ 7-10 ชุด และชุดทางเครื่องที่ใช้ไปแสดงในแต่ละปีก็ต้องเปลี่ยนชุดเสื้อผ้าทาง

⁹³ สัมภาษณ์นายบุญมี นางงาม เมื่อวันที่ 14 กันยายน 2538 ที่ ต.หนองฮาง อ.ม่วงสามสิบ จ.อุบลราชธานี.

⁹⁴ สัมภาษณ์นางมลิวัลย์ ลายพฤษณ์ เมื่อวันที่ 8 กันยายน 2539 ที่ ต.หนองฮาง อ.ม่วงสามสิบ จ.อุบลราชธานี.

เครื่องใหม่ โดยการตัดชุดหางเครื่องของคณะตนสำรองไว้เมื่อไม่สามารถหาเช่าชุดได้ในจำนวนที่มากพอ⁹⁵

การปรับเปลี่ยนประการต่อมาในเรื่องรูปแบบของการแสดง หมอลำหนุ่มมีรูปแบบการแสดงที่แยกได้เป็น 2 ประเภทก็คือ หมอลำเวียงและหมอลำเพลินหรือหมอลำกษาขาว หมอลำเวียงเป็นหมอลำที่มีรูปแบบการลำในลักษณะการลำที่นำกลอนลำมาเรียงร้อยต่อกันเป็นเรื่อง จึงได้ชื่ออีกอย่างหนึ่งว่าหมอลำเรือต่อกลอน การแต่งกายรูปแบบเหมือนการแต่งกายของลิเกทั้งชายและหญิง การฟ้อน การรำ มีรูปแบบที่อ่อนช้อยงดงาม การดำเนินเรื่องค่อนข้างมีบทเรื่องที่แน่นอนตายตัว ส่วนลำเพลินหรือหมอลำกษาขาวนั้นคล้าย ๆ วงดนตรีลูกทุ่ง เพียงแต่นำเอากลอนลำมาลำประกอบเข้ากับเครื่องดนตรีแบบตะวันตก หมอลำชายแต่งกายคล้ายกับลิเก หมอลำหญิงใส่ชุดกระโปรงสั้น ๆ การลำ การเดิน มีลักษณะคึกคักเร้าใจมากกว่าลำเวียง หมอลำประเภทนี้ไม่ได้ใช้กลอนลำในการดำเนินตามบทเรื่อง การดำเนินเรื่องอาศัยการพูดเล่าเรื่องของตัวละครในเรื่อง⁹⁶

หมอลำแต่ละประเภทต่างก็มีข้อดีข้อเสียในตัวเอง หมอลำเวียงเป็นหมอลำที่ได้รับการยอมรับจากคนว่าเป็นหมอลำที่น่าฟัง ด้วยเสียงลำที่ไพเราะ ช้าเนิบนาบ การแสดงเป็นตัวละครที่เข้าถึงบทบาท ตลอดจนการฟ้อนและการรำที่สวยงามอ่อนช้อย คนดูถือว่าคณะหมอลำใดที่ลำแบบหมอลำเวียงเป็นหมอลำชั้นสูง อย่างไรก็ตามการแสดงลำเวียงที่ค่อนข้างนุ่มนวลเชื่องช้า คนที่ดูหมอลำเวียงจึงเป็นคนที่มียุทธศาสตร์ในการฟังความไพเราะและเนื้อเรื่องที่หมอลำนำเสนอ⁹⁷

หมอลำเพลินเป็นหมอลำที่มีจังหวะคึกคักสนุกสนาน แต่การลำ การแต่งกาย ตลอดจนรูปแบบการแสดงที่ดูเหมือนขาดความงดงามของศิลปะ เป็นหมอลำที่เน้นเสนอในเรื่องการดู การเดิน การแต่งกายของหมอลำหญิงที่ค่อนข้างโป้ โชว์ส่วนล้น หมอลำเพลินจึงเป็นที่ถูกอกถูกใจของพวกวัยรุ่น แต่หมอลำเพลินก็มีปัญหาในเรื่องวัยของผู้เป็นหมอลำ ซึ่งค่อนข้างมีช่วงอายุที่เป็นหมอลำที่สั้น เมื่อเลยวัยหนุ่มสาวไปก็ไม่สามารถเป็นตัวเอกในเรื่องได้ ต้องไปรับบทเป็นตัวแสดงอื่นๆ (ยกเว้นตลก) ที่มีบทรองลงไป แม้จะเสียงจะไพเราะและบทบาทการแสดงยังยอดเยี่ยม แต่เมื่อวัย

⁹⁵ เพิ่งอ้าง.

⁹⁶ สัมภาษณ์หมอลำถวิล โคตรสมบัติ เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2539 ที่ ต.สร้างมิ่ง อ.ม่วงสามสิบ จ.อุบลราชธานี.

⁹⁷ เพิ่งอ้าง.

ไม่อำนวยความสะดวกจำเป็นต้องหลีกเลี่ยงให้หมอลำที่อายุน้อยกว่า เหตุผลดังกล่าวเป็นผลให้หมอลำเพลินมีชื่อเสียงในช่วงระยะเวลาไม่นานเหมือนกับหมอลำเวียง⁹⁸

ในยุคปัจจุบันจะหาหมอลำที่เป็นหมอลำเวียงและหมอลำเพลินที่มีการแบ่งแยกอย่างชัดเจนนั้นยาก หมอลำได้นำเอาทั้งจุดเด่นของหมอลำเพลินและลำเวียงมาผสมผสานเป็นหมอลำที่เรียกว่าลำเวียงต่อเพลิน โดยการนำเอารูปแบบการเดินทางเครื่อง การร้องเพลง ใช้กลอนลำเพลินในการเข้าฉาก พร้อมทั้งให้ทางเครื่องออกมาเดินเสริมเพื่อไม่ให้เวทีดูโหวงเหวง เนื่องจากเวทีมีขนาดใหญ่ ใช้กลอนแบบลำเวียงในการดำเนินเรื่อง พร้อมทั้งนำรูปแบบการแสดงในรูปแบบของการฟ้อน การรำ การแต่งกายหมอลำชายยังแต่งเหมือนลิเก หมอลำหญิงแต่งชุดเสื้อกระโปรงแบบชุดราตรีสั้นปักเลื่อมหรือปักเป็นลวดลายต่างๆด้วยมุกหรือเพชรเทียม หรือแต่งชุดไทยหมอลำสวมผ้าถุงสั้น⁹⁹

การนำรูปแบบของลำเวียงและลำหมูมาปรับปรุงประยุกต์เข้าด้วยกัน ทำให้หมอลำหมูให้บรรยากาศทั้งการชมด้วยตา ด้านความสวยงามและความตื่นตันทึ่งใจจากลีลาการแสดง พร้อมทั้งได้รับบรรยากาศในเรื่องการลำที่ไพเราะ การฟ้อนรำที่อ่อนช้อยสวยงาม การแสดงที่เข้าถึงบทบาทในการสวมบทตามละครของหมอลำ¹⁰⁰

การปรับเปลี่ยนรูปแบบทำให้คณะหมอลำหมูมีความพร้อมในการแสดงและสามารถตอบสนองความต้องการของคนดูได้ทั้งวัยรุ่นและวัยผู้ใหญ่ อย่างไรก็ตามการปรับเปลี่ยนดังกล่าวทำให้คณะหมอลำต้องลงทุนเพิ่มขึ้นในหลายด้าน ทั้งในด้านของเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย เครื่องดนตรี แสงสี เวที จำนวนคนในคณะหมอลำมีจำนวนมากขึ้น เพราะในคณะหมอลำเริ่มมีการแบ่งหน้าที่กันอย่างชัดเจน จากหมอลำที่เป็นทั้งหมอลำ ทางเครื่อง นักร้อง แบ่งแยกมาเป็นคนที่เป็หมอลำ ทางเครื่อง นักร้อง เป็นคนละคร หรือถ้าใครทำหน้าที่ 2 อย่างก็รับค่าแรง 2 แรงตามหน้าที่ ซึ่งในสมัยก่อนนั้นหมอลำจะทำหน้าที่ทุกอย่างแต่ก็รับค่าแรงเท่าเดิม ในด้านของดนตรี หมอลำได้นำเอาเครื่องดนตรีสากล ซึ่งประกอบไปด้วยเครื่องดนตรีหลายชิ้น ต้องใช้จำนวนเงินจ้างมากขึ้น พร้อมทั้งเพิ่มจำนวนสมาชิกในคณะ การใช้เวทีแบบเวทีลอย ทำให้คณะหมอลำต้องจ้างคนตั้งเวที ขนเวที การเพิ่มจำนวนสมาชิกทำให้คณะหมอลำมีภาระในการใช้จ่ายมากขึ้น ตั้งแต่พระเอก นางเอก หรือตัวละครที่สำคัญ เช่น ตัวตลก คนกำกับบท ต้องจ้างในราคาครั้งละประมาณ 500-700

⁹⁸ เฟื่องอ้าง.

⁹⁹ สัมภาษณ์นายเสถียร พาชื่น เมื่อวันที่ 13 กันยายน 2539 ที่ ต.หนองทันน้ำ อ.กุศเขี้ยวปุ่น จ.อุบลราชธานี.

¹⁰⁰ สัมภาษณ์หมอลำอติวิธ โคตรสมบัติ อ้างแล้ว.

บาทต่อคน หมอลำที่มีบทบาทรองลงมาประมาณ 300-500 บาทต่อคน ทางเครื่องรับค่าเหนื่อยครั้งละ 150-200 บาทต่อคน นอกจากนั้นต้องคิดค่าเครื่องดนตรี ค่าเช่าชุดทางเครื่อง ค่าหลอดไฟ เครื่องไฟ แสงสีที่ซำรุคและต้องซ่อมแซม คิดค่าเวทีลอย ค่ายานพาหนะ การที่มีจำนวนสมาชิกเพิ่มมากขึ้นตลอดจนมีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับเทคนิคและอุปกรณ์จำนวนมาก ทำให้ราคาการจ้างงานของหมอลำสูงขึ้นเป็นเงาตามตัว หมอลำหนุ่มจึงมีราคาจ้างประมาณ 30,000 บาทขึ้นไป ราคาการจ้างงานขึ้นอยู่กับขนาดและชื่อเสียงของหมอลำ คณะหมอลำที่มีชื่อเสียงมีค่าจ้างเริ่มต้นประมาณ 100,000 บาท แต่ราคาการจ้างงานก็ขึ้นอยู่กับระยะทางที่หมอลำเดินทางไปแสดง ซึ่งจะมีผลต่อค่าใช้จ่ายที่ใช้ไป คณะหมอลำจึงนำเอารายจ่ายที่เพิ่มขึ้นมาคิดเป็นค่าจ้าง¹⁰¹

เจ้าภาพที่จ้างหมอลำหนุ่มไปสพงานบุญจึงต้องจ่ายเงินเป็นจำนวนมาก ทั้งค่าจ้างและอาหารที่นำมาเลี้ยงดู เจ้าภาพที่จ้างหมอลำหนุ่มขนาดใหญ่ส่วนมากจึงเป็นงานของส่วนรวม เช่น งานบุญประเพณีของวัดหรืองานแสดงสินค้า งานกาชาดจ้างในลักษณะการจ้างหมอลำหนุ่มให้คนดูฟรีและจ้างเพื่อล้อมผ้าโดยเก็บเงินค่าจ้างเข้าไปดูประมาณคนละ 20-30 บาท ส่วนงานจ้างของเจ้าภาพเพียงคนเดียวนั้น หาเจ้าภาพที่กล้าจ้างคณะหมอลำหนุ่มขนาดใหญ่ราคาค่าจ้างเรือนแสนนั้นค่อนข้างยาก ถ้าจ้างหมอลำหนุ่มจะจ้างหมอลำหนุ่มขนาดกลาง ซึ่งมีราคาประมาณ 30,000 - 50,000 บาท¹⁰²

การที่หมอลำหนุ่มมีราคาค่าจ้างค่อนข้างสูง ทำให้การจ้างงานมีจำนวนไม่มาก หมอลำคณะใดที่ไม่สามารถปรับปรุงและพัฒนาการแสดง ไม่มีเงินที่จะลงทุนในเรื่องของวัสดุอุปกรณ์ต้องเลิกราไป เนื่องจากไม่มีคนจ้างงาน คณะหมอลำที่อยู่ได้ต้องพร้อมทั้งทุนอุปกรณ์ส่วนประกอบ มีตัวหมอลำที่มีความสามารถและมีชื่อเสียงอยู่ในคณะ เจ้าของคณะหมอลำต้องมีการลงทุนและปรับปรุงคณะหมอลำตลอด แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าแม้ว่าเจ้าของจะมีเงินพอที่จะลงทุนปรับปรุงคณะหมอลำให้มีขนาดใหญ่ขึ้น แต่เจ้าของคณะก็ไม่มีการลงทุนหรือทำให้คณะหมอลำของตนใหญ่ขึ้น ทั้งนี้เพราะเจ้าของคณะเหล่านี้ต้องการรักษาดลาดการจ้างงานและไม่ต้องการเสี่ยงในการลงทุนเพิ่ม โดยที่ยังมองตลาดและดูทางการทำมาหากินไม่ได้ เนื่องมาจากคณะหมอลำขนาดใหญ่ที่มีจำนวนสมาชิกเป็นจำนวนร้อยคน นอกจากจะใช้เงินลงทุนเป็นจำนวนมากแล้ว ต้องมีนายทุนส่วนกลางในรูปของบริษัทห้างร้านเป็นผู้อุปถัมภ์ ที่สำคัญบริษัทเหล่านี้ยังเป็นบริษัทจัดบันทึกและจำหน่ายแถบบันทึกเสียง สำนักงานหมอลำขนาดใหญ่ที่ดำเนินธุรกิจครบวงจร ทั้งการบันทึกเสียง การให้เช่าเครื่องเสียง เวที ไฟ แสงสี ชุดทางเครื่องดนตรี บริษัทที่จัดจำหน่ายเครื่องอุปโภคบริโภค

¹⁰¹ สัมภาษณ์นายเสถียร พาชั่น อ้างแล้ว.

¹⁰² เพิ่งอ้าง.

เรือน ซึ่งเข้ามาตั้งสาขาอยู่ที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะที่จังหวัดขอนแก่น บริษัทห้างร้านเหล่านี้จะเข้ามาเป็นผู้อุปถัมภ์หมอลำ เพื่อให้หมอลำเป็นสื่อในการโฆษณาสินค้า เจ้าของคณะหมอลำสามารถพัฒนาและปรับปรุงคณะหมอลำของตนให้มีขนาดใหญ่ขึ้นได้ แต่เมื่อหมอลำเป็นคณะขนาดใหญ่ค่าใช้จ่ายย่อมเพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว จะอาศัยทุนแค่เจ้าของคณะหมอลำ ย่อมทำให้คณะหมอลำขนาดใหญ่ไปรอดได้ยาก จำเป็นต้องหาผู้อุปถัมภ์ที่เป็นบริษัทห้างร้านเข้ามาช่วย ซึ่งก็จะติดตามมาด้วยการทำสัญญาที่รัดกุม เจ้าของคณะหมอลำจะรู้ลึกว่าขาดความเป็นอิสระในการทำกิจการและเสียเปรียบในสัญญาที่ทำขึ้น¹⁰³

ในอีกด้านหนึ่ง ในการทำคณะหมอลำขนาดใหญ่ต้องจัดขึ้นในลักษณะของหมอลำอาชีพอย่างถาวร ไม่ใช่หมอลำกึ่งอาชีพเหมือนคณะหมอลำขนาดกลาง คณะหมอลำขนาดใหญ่ สมาชิกในคณะถือว่าดำเนินชีวิตโดยอาศัยรายได้หลักจากค่าจ้างลำ หมอลำทำการแสดงไม่มีฤดูกาลหยุดพักในเทศกาลเข้าพรรษา ในระหว่างเข้าพรรษามอลำจะไปแสดงตามโรงภาพยนตร์หรือสวนสนุก โดยมีคนมาจ้างและเก็บค่าบัตรหรือคณะหมอลำขอเช่าสถานที่เพื่อจัดการแสดงแล้วเก็บบัตร แต่อย่างไรก็ตามถ้าถึงฤดูฝน ในช่วงกลางฤดูกาลพรรษา หมอลำก็ต้องหยุด เนื่องจากฝนตกชุกและไม่มีคนดูมาเที่ยวชม ซึ่งในช่วงนี้ถ้าหมอลำคนใดไม่มีอาชีพอื่น ต้องมีเงินสำรองไว้จำนวนหนึ่งเพื่อใช้จ่าย การที่หมอลำต้องเดินสายลำตลอดปี ทำให้ไม่มีเวลาในการทำอาชีพอื่นและไม่มีเวลาสำหรับครอบครัว ในขณะที่เจ้าของคณะหมอลำบางคนเป็นครู ตำรวจ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน หรือชาวนาที่มีอาชีพที่กล่าวมาเป็นอาชีพหลัก ถือว่าการทำคณะหมอลำเป็นอาชีพรอง เจ้าของคณะเหล่านี้พอใจในการประกอบกิจการหมอลำในลักษณะกึ่งอาชีพ มีเวลาสำหรับทำอาชีพหลักที่ตนมองเห็นว่ามั่นคงมากกว่า แม้จะชอบการทำคณะหมอลำแต่คนเหล่านี้ก็ไม่พร้อมที่จะทุ่มเทเพื่อเข้าสู่อาชีพหมอลำอย่างจริงจัง¹⁰⁴

ด้วยค่าจ้างที่ค่อนข้างแพง ทำให้การจ้างหมอลำไปเสฟงันของเจ้าภาพเพียงคนเดียวนั้นมีค่อนข้างน้อย ทำให้หมอลำมีช่วงเวลาที่ว่างในฤดูกาลงานบุญ เจ้าภาพบางคนมีเงินในจำนวนจำกัดจะมาจ้างหมอลำ นักดนตรี หางเครื่อง ประมาณ 20 คน ไปแสดงในรูปของดนตรีลูกทุ่งหมอลำ ค่าจ้างจะอยู่ระหว่าง 3 ชั่วโมงต่อ 5,000-7,000 บาท¹⁰⁵

¹⁰³ เพิ่งอ้าง.

¹⁰⁴ สัมภาษณ์นายบุญมี นางงาม อ้างแล้ว.

¹⁰⁵ สัมภาษณ์นายสมัย สายพฤษย์ อ้างแล้ว.

หมอลำกลอน หมอลำเพื่อการอนุรักษ์

ในยุคปัจจุบันหมอลำกลอนในรูปแบบที่เป็นแบบฉบับ ลำกลอนตลอดทั้งคืนในการแสดง แต่ครั้งนั้นหายากยิ่ง ดูเหมือนว่าลำกลอนจะมีคนเรียนรู้น้อยลง คนที่เรียนเป็นลำกลอนในปัจจุบันแทบไม่มี คนที่เรียนลำต้องการเป็นหมอลำซึ่ง แม้ในบางรายจะเรียนรู้เพื่อเป็นหมอลำกลอนด้วย แต่ก็เรียนรู้เพียงเพื่อลำกลอนเป็น จะได้ลำสลับกับลำซิ่งในบางช่วงเท่านั้น หมอลำกลอนที่แท้จริงคือหมอลำรุ่นอายุเกือบ 50 ปีขึ้นไป พวกในวัยที่อายุน้อยลงมา ในช่วงแรกเรียนเป็นหมอลำกลอน แต่เมื่อหมอลำซิ่งเริ่มเข้าสู่ตลาด ทำให้พวกเหล่านี้เปลี่ยนไปเป็นหมอลำซิ่งด้วย¹⁰⁶

มูลเหตุที่คนเรียนลำกลอนน้อย สาเหตุใหญ่เนื่องจากตลาดการจ้างงานมีน้อย ลำกลอนไม่เป็นที่นิยมของคนรุ่นใหม่ คนที่นิยมฟังลำกลอนคือคนที่มีอายุประมาณ 40 ปีขึ้นไป แต่คนที่มีอำนาจในการจ้างมหรสพในปัจจุบันคือคนในวัยรุ่นจนไปถึงวัยผู้ใหญ่ตอนต้น ซึ่งเป็นคนที่หาเงินจัดทำผ้าป่าหรือกุฐิน ในขณะเดียวกัน งานบวช ในการตัดสินใจว่าจะจ้างถึงใครมาเสพงันก็คือคนที่จะบวช เนื่องจากพ่อแม่มักจะทำตามเพื่อเป็นการเอาใจที่บุตรหลานของตนเสียสละบวชอุทิศส่วนกุศลให้กับตน¹⁰⁷

ประการต่อมาก็คือ ลำกลอนเป็นหมอลำที่หัดเรียนยาก ต้องใช้ความวิริยะอุตสาหะ ความรักและใฝ่รู้ในการเป็นหมอลำอย่างจริงจัง การเรียนลำกลอนต้องเรียนรู้ทั้งเรื่องราวทั้งทางโลกและทางธรรม ซึ่งเป็นตำราที่ไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อไปแสดงเจอเจอคำถามใหม่ต้องแสวงหาคำตอบและเรียนรู้ในโจทย์ที่ตนตอบไม่ได้ ผู้เป็นลำกลอนนอกจากจะมีความรู้อย่างกว้างขวางแล้วต้องมีความสามารถในการแสดงอย่างมาก จึงจะสามารถสร้างความสนใจ ให้ความสนุกสนานแก่ผู้ฟังได้ตลอดคืน เพราะลำกลอนไม่มีอะไรเป็นตัวช่วยกระตุ้นให้การแสดงดูเร้าใจและตื่นเต้น เครื่องดนตรีก็มีเพียงแคน การแต่งกายของหมอลำต้องสุภาพเรียบร้อยทั้งชายและหญิง ถ้าหมอลำลำได้ไม่สนุกเร้าใจจะทำให้การฟังลำกลอนน่าเบื่อหน่าย¹⁰⁸

หมอลำกลอนที่มีชื่อเสียงและมีประสบการณ์ในการลำ แม้จะไม่ได้ปรับเปลี่ยนตัวไปลำซิ่ง แต่มีหมอลำซิ่งมาเรียนและแต่งกลอนลำให้กับหมอลำซิ่ง โดยหมอลำกลอนหลายคนยอมรับว่าเรื่องที่ตนนำมาลำเสนอกับคนดู คนดูที่อยู่ในวัย 40 ปีขึ้นไป จะรู้สึก สนใจ เข้าใจในสิ่งที่หมอลำกลอนนำเสนอ ส่วนคนในวัยรุ่นจนถึงวัยไม่ถึง 30 ปีนั้น คนเหล่านี้ไม่ได้สนใจฟัง อาจจะเนื่องมา

¹⁰⁶ สัมภาษณ์หมอลำสายยนต์ จิตรธรรม อ่างแล้ว.

¹⁰⁷ เพิ่งอ่าง.

¹⁰⁸ สัมภาษณ์หมอลำทองมาก จันทะลือ อ่างแล้ว.

จากภูมิปัญญาที่หมอลำกลอนนำเสนอกับภูมิปัญญาของคนรุ่นใหม่ (อายุน้อยกว่า 30 ปี) นั้นเป็นภูมิปัญญาคนละชุดกัน¹⁰⁹

หมอลำกลอนยอมรับว่า การจ้างงานของตนน้อยลง คงไปได้ยากที่หมอลำกลอนจะกลับมาได้รับความนิยมดังเช่นครั้งอดีต ดังนั้นหมอลำกลอนหลายคนจึงได้ดิ้นรนเพื่อที่จะอนุรักษ์และนำเสนอหมอลำกลอนให้คงอยู่ แม้ไม่ได้มีรูปแบบการเป็นลำกลอนทั้งหมด หมอลำกลอนที่ปรับเปลี่ยนคนเป็นหมอลำซึ่งจึงพยายามใช้กลอนลำที่แต่งขึ้นมีเรื่องราวและเนื้อหาที่ลึกซึ้งกินใจเหมือนกับกลอนลำของลำกลอน แต่ใช้จังหวะการลำในทำนองการลำซึ่ง พยายามใช้เพลงและกลอนลำตลาดให้น้อยที่สุด การลำแบบลำซึ่งในบางช่วงได้นำรูปแบบของการลำกลอนเข้ามาผสมผสานในอีกด้านหนึ่งถ้ามีเจ้าภาพคนใดต้องการให้ลำแบบหมอลำกลอน หมอลำกลอนซึ่งก็ยินดีรับงาน¹¹⁰

หมอลำกลอนที่อายุมากนั้น รับสอนหมอลำที่ต้องการเรียนเป็นหมอลำซึ่ง หมอลำกล่าวว่า การสอนได้เน้นย้ำในเรื่องการอนุรักษ์รูปแบบทั้งคางมาของหมอลำไว้ ทั้งในเรื่องการแต่งกายที่อยากจะให้หมอลำหญิงใส่ผ้าซิ่น เสื้อแขนยาวทรงกระบอก ใส่ผ้าซิดพาดเฉียง ส่วนทางเครื่องนั้นให้แต่งกายด้วยชุดเสื้อกระโปรงแบบทางเครื่อง หมอลำชายอยากให้แต่งชุดสากลนิยม เสื้อชุดไทย พระราชนาทนหรือเสื้อม่อฮ่อมมีผ้าขาวม้าคาดเอว ด้านการพ้องรำ สอนให้ลูกศิษย์ได้รู้ทำลำพื้นฐานแบบอีสาน ให้ลูกศิษย์นำไปประยุกต์ใช้กับการลำซึ่ง เรื่องที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือเรื่องกลอนลำที่หมอลำกลอนต้องการให้ลูกศิษย์ท่องกลอนลำให้ได้เป็นจำนวนมาก เพื่อที่จะได้ใช้กลอนลำไปทำให้มากกว่าเพลง กลอนลำตลาดหรือการพูดที่ล่อถึงเรื่องเพศ แต่ดูเหมือนว่าลูกศิษย์น้อยคนที่จะทำได้ ส่วนมากเรียนกลอนลำประมาณ 20 กลอนแล้วหัดร้องเพลงลำกลอนตลาด ประมาณ 2 - 3 เดือน ก็ออกรับงานจ้างจากเจ้าภาพ ทำให้หมอลำซึ่งรุ่นเหล่านี้ไม่มีคุณภาพ(ในสายตาของหมอลำกลอน) เอากลอนลำหรือเพลงของคนอื่นมาร้อง ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะทำลายความงดงามและรูปแบบของศิลปะหมอลำ

การอนุรักษ์ลำกลอนอีกด้านหนึ่งคือ หมอลำกลอนได้พยายามให้ความร่วมมือกับหน่วยงานราชการในการเป็นสื่อเพื่อชี้แจงให้ประชาชนได้ทราบถึงเรื่องที่รัฐต้องการให้ประชาชนปฏิบัติ เช่น เป็นสื่อในเรื่องการวางแผนครอบครัว ร่วมเป็นสื่อในโครงการอีสานไม่กินปลาดิบ เพื่อรณรงค์ต่อต้านโรคพยาธิใบไม้ในตับ รณรงค์ต่อต้านโรคเอดส์ ใช้เป็นสื่อในการชี้แจงประชาชนเกี่ยวกับระบอบการปกครองของรัฐ รวมทั้งชักชวนให้ประชาชนไปใช้สิทธิในการเลือกตั้ง พร้อมกระตุ้นเมื่อมีสถานศึกษาตั้งแต่ระดับประถมศึกษาไปจนถึงอุดมศึกษาต้องการนำไปเป็นวิทยากร

¹⁰⁹ เฟื่องอ้าง.

¹¹⁰ สัมภาษณ์หมอลำสายยนต์ จิตรธรรม อ้างแล้ว.

เพื่อฝึกนักเรียน นักศึกษา ให้เรียนรู้ในเรื่องหมอลำ หมอลำเหล่านี้ก็ยินดีไปเป็นวิทยากรให้ ถึงแม้จะมีค่าตอบแทนแค่ค่ารถไปกลับ หมอลำบางรายก็ไปช่วยเป็นวิทยากรให้โดยไม่คิดค่าตอบแทน

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University